

2639

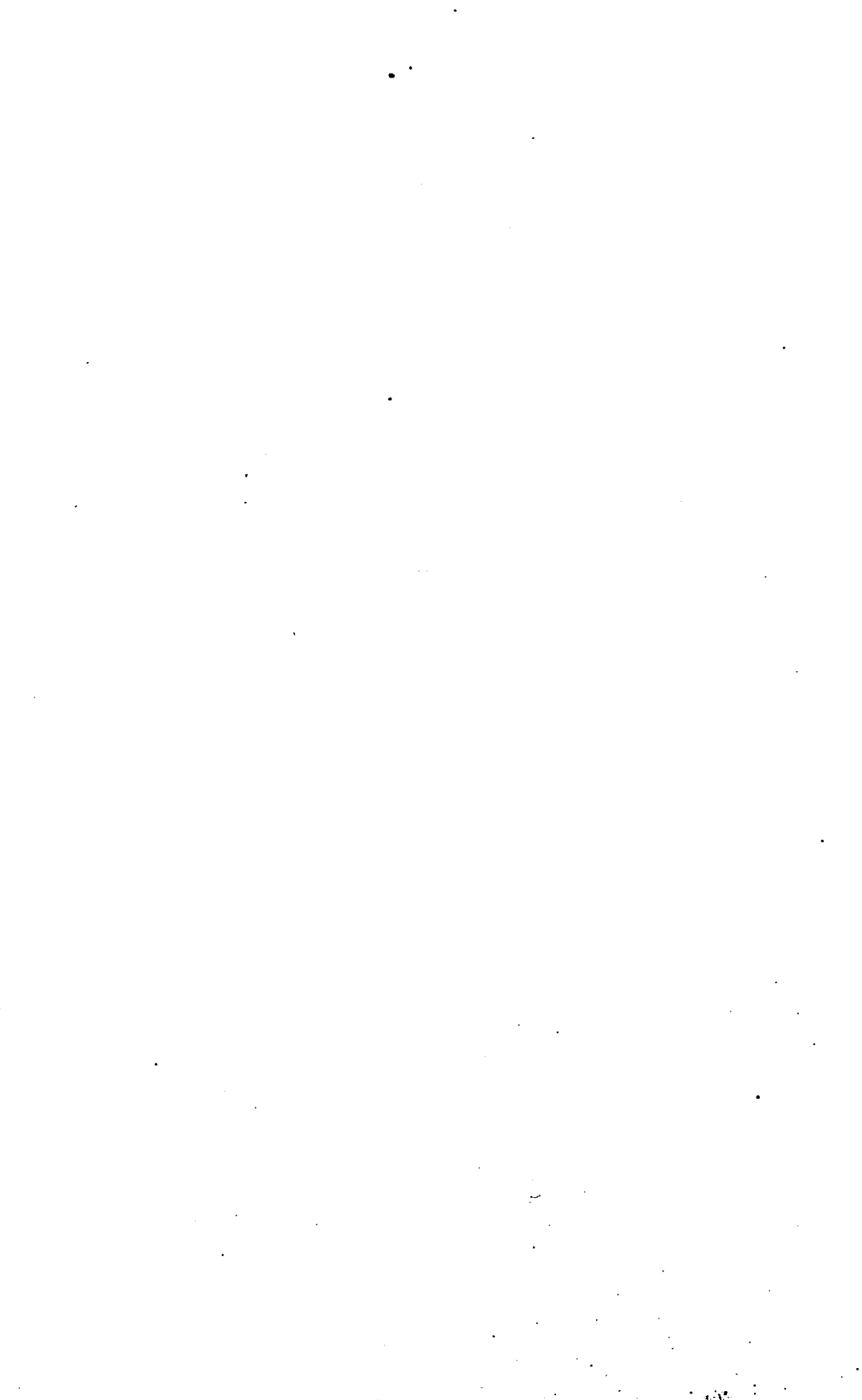
Közlemények a
Szegedi Ferencz József Tudományegyetem Pedagógiai Lélektani
Intézetéből.
27. sz.

3953-a

A jellemvonások lélektani vizsgálata.

IRTA:
PAÁLL ERZSÉBET

1938.
ABLAKA GYÖRGY KÖNYVNYOMDAJA SZEGED, KÁLVARIA UCCA 14. TELEFON: 10-84

3983-a

Közlemények a
Szegedi Ferencz József Tudományegyetem Pedagógiai Lélektani
Intézetéből.
27. sz.

A jellemvonások lélektani vizsgálata.

Dv 372

IRTA:
PAÁLL ERZSÉBET

1938.

ANKA GYÖRGY KÖNYVNYOMDAJA SZEGED, KALVARIA UCCA 14. TELEFON: 10-84

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000673015

A M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem, Bölcsészeti-,
Nyelv-, és Történettudományi karához benyújtott doktori ér-
tekezés.

Bíráló: *Dr. Várkonyi Hildebrand* egyet. ny. r. tanár.

Társbíráló: *Dr. Mester János* egyet. ny. r. tanár.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Magyar Irodalomtörténeti Intézetek Könyvtára

Lelt. napló: *VI. a* Lsz.: *2639*

----- csoport: ----- szám.

I. Bevezetés.

A gazdag jellemtani irodalomban a jellemvonások kutatását a legújabb időkig hiába keressük, csupán *Fr. Baumgarten* (Charaktereigenschaften, 1933.), *Schütz Antal* (Karakterológia és aristotelesi metafizika, 1927.), *Boda István* (Tervezet stb. Magy. Psych. Szemle VIII. évf. 1—2. sz.) mutattak rá a jellemvonások problematikájára, s munkáik nyomán indult meg a karakterológia ezen fel nem tárt területén való kutatás.

E munka középponti feladata a *jellemvonások kutatása*, pszichés rugóik megkeresése s ezek segítségével a *személyiség valódi és nem valódi jellemtulajdonságainak megállapítása*.

E probléma megoldása előtt szükséges megvonni a jellemtudomány körvonalait, rámutatni a jellem fogalmának sokféle jelentésére, továbbá meg kell állapítani e munka keretén belül használt egységes alapfogalmakat és vázolni a jellemvonások helyét az egész személyiség szerkezetében. Csak ezután következhetik a jellemvonások részletes vizsgálata.

Ez értekezés célja még, hogy rámutasson a *jellemvonások kutatás-eredményeinek hasznosítására* a jellem pedagógiája terén. Jellemnevelés gyakorlatilag ugyanis nem más, mint egyes jellemvonások nevelése, melynek eredményessége a jellemvonások ismeretét feltételezi.

Igy a jelen értekezés *első* része foglalkozik a karakterológia kialakulásával és mai állásával, az alapfogalmak kiépítésével és néhány jellemvonás elemzésével. A *második* rész tartalmazza a jellemvonásokkal kapcsolatos néhány pedagógiai vonatkozást: a jellem, vagy ami gyakorlatilag ugyanaz, a jellemvonások nevelhetőségének kimutatását, tényezőit és végül a nevelés által kialakított magasrendű jellem fontosságára való utalást.

1. The first part of the report
describes the general situation
of the country and the
state of the economy.

2. The second part of the report
describes the state of the
economy and the state of the
economy.

II. A jellemvonások kutatása.

Karakterológia.

A *jellemtan* általában az ember benső magatartását kutató tudományág. A karakterológusoknál a jellemtan többféle meghatározásával találkozunk a szerint, hogy mit jelent rendszerükben maga a „*jellem*”. Laikus kifejezéssel azt mondhatjuk, hogy a karakterológia emberismeretre vezető tudomány. A legjobb emberismerők a nevelők, lelkipásztorok, akik mögött egy állandóan emberekkel foglalkozó élet tapasztalata húzódik meg. Ezt az élettapasztalatot a karakterológia van hivatva helyettesíteni. „A rendszeres jellemtudomány feladata — Häberlin szerint — a személyiség lehetséges módosulásainak kimutatása” (23, 60).^{*} Nála ugyanis a *jellem maga a személyiség. Ilyen értelemben véve a karakterológia differenciális pszichológia. Valóban abból nőtt ki. Az alapvonások minden emberben meggyeznek, mindegyik személyiség — csak a vonások módosulata más. A módosulat különbséget, de egyszersmind rokonságot jelöl. A konkrét egvedi jellem az általános emberi jellem egy reprezentánsa. Így valóban a jellemtan „az ember individuális módosulat-lehetőségeinek tana, röviden a személyiség tana” (23, 67). Künnel így fogalmazza meg a jellemtant: „Az ember változásainak, pszichológiai alakjának tana” (133, IV.). Schütz Antal mégcsak „tudományos törekvésnek” ítéli, mely az embert „legmélyebb mivoltában, igazi jellegében akarja megismerni” (45, 11.).*

Mindezen meghatározásokat egybevetve, azt mondhatjuk, hogy a *jellemtan* az általánosságban felfogott *emberi jellem mivoltát, szerkezetét, fajait, fejlődését kutató tudomány.* (V. ö. M. P. Lex.)

A *karakterológia* keletkezését kutatva, azt találjuk, hogy *talaja a pszichológia*, közvetlenül pedig a *W. Stern* alapította differenciális pszichológia. A karakterológia és pszichológia viszonyát *Helwig* tárgyalja (24, 3.). E kettő egymástól el nem választható. Bár a karakterológia a lélektan keretein túlnőtt, önálló tudománnyá lett, de megmaradt a pszichológia ágának, onnan kér kölcsön fogalmakat, gyökereit ki nem tépheti be-

^{*} Idézeteinkben az első szám az „irodalom” sorszámaiban jelzett műveket, a második szám azok oldalszámait jelzi.

léle, léte hozzá van kötve. A jellemtan fejlődéstörténetének áttekintése is arról győz meg bennünket, hogy a lélektani irányok függvényeként fejlődött ki a karakterológia, mégpedig különböző irányokban. Az általános karakterológia nem tűzhet maga elé más szempontot, mint tisztán pszichológiaiit. Tárgyának, a jellemnek erkölcsi megítélése tehát, amibe a jellemtan egyes művelői beleesnek, nem lehet a tiszta tudományos karakterológia célja.

A jellemtan általában még a ki nem forrottság, alakulás, fejlődés, egyoldalúság jellegét viseli magán tárgykör, módszer, eredmények, tudományos rendszer, célkitűzés szempontjából. Nagy nehézségeket jelent, hogy logikailag meghatározott és egységesen használt *fogalmak hiányával küzd*. Ha a jellemtudomány hajótörést szenved, az csak a nem egységes terminológiák miatt következik be (43, 3.).

Maga a középponti fogalom, a jellem is az egyoldalúság bélyegét viseli magán, s tudományos elhatárolása a vele rokon fogalmaktól csak a legújabb időben sikerült. (V. ö. *Boda* munkáit.) Az ember jelleméhez való eljutás nem könnyű feladat, mert az nem közvetlenül adott lelki tény, hanem csak a jellemtulajdonságok és magatartások kettős prizmáján át tapasztalható. Megértéséhez, megragadásához saját élmény szükséges. „A Karakterológia kulcsa az önismeret” — mondja Sz. Ágoston (46, 41.). Ez segít abban is, hogy a lelki jelenségek finom árnyalatait ki tudjuk fejezni s vázolni próbáljuk azt, ami majdnem kifejezhetetlen: a jellemtulajdonságok nagy számának egymásra vonatkozását és strukturájuk kikutatását, mely a külső megfigyelőnek csak cselekvésmódokban van adva. A karakterológia cselekvésekből indul ki és kívülről a lélek megnyilatkozás-jellegén át halad a jellem magva felé.

A régi karakterológia főtörekvése a jellemek általános osztályainak megkülönböztetése volt, továbbá a jellemideálok felállítása (44.). Ma ezzel már nem elégszik meg a jellemtan, hanem a fentebb leírt követelményeknek igyekszik megfelelni. Egyrészt *ideografikus*- egyénit leíró-, másrészt *nomotetikus*-törvényeket megállapító-tudomány jellegével bír. *Teoretikus*, de egyben *szisztematikus* tudomány. *Módszere*, mint minden tudománynak, az *analízis* és a *szintézis*.

Mielőtt a karakterológia főbb irányait áttekintjük, keressük meg multbanyúló fejlődésének egyes fázisait. Aristoteles egyik tanítványa *Theophrastus* (K. e. IV. sz.) már úgy találta, hogy egyazon körülmények közt élő emberek egytől-egyig különböznek egymástól. E különbségek jelölésére „*Characteres*” című művében egyes viselkedésmódokat ír le, nevetséges, hibás jellemeket. Nem tiszta pszichológia az amit ad, hanem etikai szempontból ítéli meg az egyéneket. Leírja a kópét, tolakodót, tapintatlant, színlelőt, hirkovácsolót, fukart, gáncsoskodót stb.

Ezzel a jellemhibákat akarta ostromozni, tehát kimondott etikai cél lebegett szeme előtt.

A jellemtudomány évszázadokon át nem fejlődött tovább. A XVII—XVIII. sz.-ból van néhány munka. Íróik Fr. *La Rochefoucauld*: *Réflexions ou sentences et maximes morales*, 1665; L. Cl. *Vauvenargues*: *Introduction á la connaissance de l'esprit humain suivie de réflexions et de maximes*, 1746. Tudományos értékük nem nagy, inkább *etikailag jelentősek*.

A jellemtan újabb impulsust *Carus*: *Psyché*, 1846. című munkája révén, továbbá Schopenhauer tanítványától *J. Bahnsen*-től kapott, akitől a „karakterológia” elnevezés is származik. Főműve: „Beiträge zur Charakterologie mit besonderer Berücksichtigung pädagogischer Fragen”, 1867. Jelentősebb karakterológusok még Angliában *Bain*: *Study of character*, 1861; *S. Smiles*: *Character*, 1871. A karakterológia fejlődése nagyobb mértéket a XIX. sz. legvégén öltött, amikor is szerteágazó irányba tévedve, nem vált belőle még mai napig sem egységes tudomány.

Szétfutó ágait négy főcsoportba oszthatjuk:

1. *Tipológiai irány*, mely az egyéneket különböző alap és szempont szerint típusokba sorolja. Osztályozás a lelki területen nem lehetséges, mert a lelki struktúra végtelen gazdagságú egyéni változata még a tipizálást is alig engedi meg. A megalkotott típus-rendszerekbe teljességgel senki sem sorozható. Tiszta típus egy teoretikusan megalkotott határeset, melynek csak tág és elmosódott körvonalai állapíthatók meg. Az egyének nagy része nem is fér bele a tiszta típusba. Ezért van azután szükség *pót* és *keveréktípusok* felállítására. Még a tipológián belül is találunk iránymegosztódásokat.

Legrégibb a *Galenusi* négy temperamentum-típus: *kolerikus*, *szangvinikus*, *melankólikus*, *flegmatikus*.

Volt idő, mikor a karakterológia csupán az emberek felosztásában merült ki, eltekintve attól, hogy a tipizálás megfelelt-e a tudományos követelményeknek. Nem lényeges szempont szerint osztályoztak, kevés egyén volt a típusokba sorolható, a lelki jelenségek kis körét ölelte fel stb. Egymásután bukkantak felszínre a különböző tipológiák, több-kevesebb teoretikus és gyakorlati értékkel. A *típusalkotást gyakorlati szükségesség hozta létre, hogy az egyénekről könnyen és gyorsan tudjunk tájékozódni*. A tipizálás úgy történik, hogy az embereket bizonyos szempont szerint kevés, lehetőleg egymással polárisan ellentétes csoportba osztjuk. A típus nem hatol be az egyénbe, nem keresi a személyiség belső összetevőit. Kívülről nézi az egyént. Azt mondja, amit róla átélünk. Ez magával hozza az egyszerűsítésre, az „egyéni” elhanyagolására való törekvést.

Lersch szerint vannak:

1. tisztán pszichés alapon nyugvó,
2. *pszichokozmikus* (külső világhoz való viszony szerinti) és
3. *pszichofizikai* típusok.

Az 1. csoportba Heymans, Pfahler, Müller-Freienfels tipológiai tartoznak. Pfahler az emberi lélek alapfolyamatát keresi: *perszeveráció*, *figyelem* szerint tipizál. Müller-Freienfels *emotionalitás* szerint csoportosít. Sehhez mint tengelyfogalomhoz tartoznak azok a jellemvonások, melyek többnyire velejárnak (színdromok).

2. C. G. Jung *introvertált* és *extrovertált* típusa a világtól való elfordulás és a világ felé fordulás jellegzetességét viseli magán. Dilthey, Spranger, Jaspers világnézet szerint tipologizálnak. Dilthey típusai: *heroikus*, *kontemplatív*, *érzéki*. Spranger az értékeszméknek (jószág, szépség, igazság, szentség, anyagi jó) megfelelően lélektani típusokat állít fel: *elméleti*, *esztétikai*, *szociális*, *hatalmi*, *vallásos*, *ekonomikus*.

3. A *pszichofizikai* típusok közül legjelentősebb E. Kretschmeré (Körperbau und Charakter). Ő mint orvospszichológus a kétféle főtípusú lelkibetegség: A *mániás depresszió* (*circulárisok*) és *dementia praecox* (*schizofrének*) szerint az egészséges egyéneknek szintén két temperamentum-csoportját alkotta meg — a *ciklotimek* és *schizotimekét*. Kretschmer ugyanis a temperamentum és testalkat között korrelációt talált. Így a *piknikus*, kövér, tömzsi ember *ciklotim* temperamentumú; a *leptosom*, sovány, aszkétikus, és az *atléta* a *schizotim* lelki alkatú egyének csoportja alkotja a leginkább elterjedt közhasználatú típust.

Jaensch a lelki működések egységes lefolyása, vagy elkülönülése szerint alkotta meg az *integrált* és *desintegrált* egyének csoportját.

Ewald (Charakter und Temperament.) szintén biológiai konstitucion alapuló típusokat ad. A *biotónus*-anyagcserefogalom — *határozza meg a temperamentumot, a jellemet pedig az idegrendszer reakciómódja és ingerlékenysége*. Merev biotónus adja a *hipomániást*, lanya biotónus a *melankólikus* típust, a kettő között helyezkedik el — „átvágott biotónussal” a *meggondolt* ember típusa (43. 82.).

Sesemann pedagógiai típusokat állított fel (*Fickó*-, *csibész*-típus *fiúknál*, *anya*-, *hetera*- típus a *leányoknál*) E. Lazar ad jó leánytípusokat; a testalkat alapján megállapított: *infantil*, *puerilis*, *virginális*, *virágo*, *muliebris* típust. Boda teoretikus alapvetésével, melyben a helyes típuskutatás elveit összefoglalta és a *le* és *le nem reagáló* poláris kettősség csoportjával a tipológia fejlődéséhez nagy mértékben hozzájárult.

Kielégítő csak akkor lesz a tipizálás, 1. ha lehetőleg *két ellentétes csoportba* vannak osztva az emberek, 2. a *beosztás*

olyan, hogy *éles ellentéteket tüntet fel*, 3. *gyorsan és biztosan felismerhető*, hogy az egyén melyik típushoz tartozik. 4. az elkülönítő szempont az egyént egész „*lelki aktivitásában*” ragadja meg, vagyis a lelki jegyek minél szélesebb körét tartalmazza, 5. *minél több* egyént lehet a típusokba sorozni, 6. az elkülönítés alapja csak *formai jegy*, mert a kettős poláris elkülönítés csak így lehetséges.

II. A karakterológia másik útja *lélektani* ösvényeken vezet. Különösen Németországban voltak és vannak képviselői. *Klagess*nál érte el tetőpontját. Ez irány divergenciájának foghatók fel az *alkat*-, *behavioristikus*-, *strukturpszichológián* épülő karakterológiák (45, 5.).

III. A *romantikus* karakterológia a *Carus*-féle szimbolikát fejlesztí tovább.

IV. A *szellemtudományos* irányzat atyjának *Dilthey* tekinthető, majd *Spranger* a folytatója. Az emberi jellemet „*strukturált egésznek*” fogják fel, melyben minden rész az egésztől nyeri jellegét és viszont az egészet a részek határozzák meg.

A jellemtudomány divergens sugarainak egy centrumba való vezetése a karakterológia jövő művelőinek feladata.

A „jellem” értelmezése.

A jellem szó hétköznapi értelmében bizonyos értékelést fejez ki. „Jellemes embernek” ítéljük azt, akiről tudjuk, hogy bizonyos helyzetben hogyan fog viselkedni, bízunk benne. A „jellemtelenség” megbélyegzést jelent, vele azt fejezzük ki, hogy az illetőnek minőségileg „rossz” jelleme van. „*Jellemes*” „*jellemtelen*” *etikai értékítéletet* tartalmaz. A *pszichológiában* a jellem azt jelenti, hogy *minden ember testi-lelki tulajdonságaiban sajátos*, „egyszeri”, „egyetlen egy”, soha nem ismétlődő. A jellem lelki sajátosság, mely az egyént mindenki mástól megkülönbözteti. Nincs két ember, akinek egyforma testi-lelki alkata lenne. A jellem mindig valami „*lelkit*” fejez ki. S mivel a test is egyedi, sajátos, melyben a szintén sajátos lélek lakik, önként kínálkozott az a feltevés, hogy a jellem a test függvénye. Van is a karakterológiának olyan áramlata, mely a jellemet a testi konstitúcióval hozza összefüggésbe. (*Kretschmer, Ewald.*)

A jellem fogalma a karakterológusok értelmezésében nagyon változatos. Különböző lelki funkciókat jelölnek vele. „A jellem az *akarat sajátossága*, az emberi *lélek sajátos mivolta*” — mondja *Pfänder* (41, 297.). Megkülönböztet *empirikus* jellemet, amely az egyén viselkedésével, magatartásával közvetlenül adott és *alapjellemet*, amely a lélek eredeti, egyéni, sajátosságát fejezi ki. Ha az empirikus jellemnek kívül mutatkozó szerzett vagy általános kérge lehullik, akkor megmarad a magva, az *alapjellem*. Ez adja az egyéni differenciáltságot (41, 297.).

Kantnál a jellem az egyén *kategorikus imperativus*-za. Egyenesen az akarattal azonosítja. Az *empirikus* jellemet, amely megnyilvánul szembeállítja az *intelligibilis* jellemmel, „das Ding an sich”-hel; ez utóbbi az előbbinek transcendentális oka. Hasonlóképpen *Wundtnál* is azonos a jellem az akarattal. *Schopenhauer* jellemén a „speciális és individuális *akarati reakciókat*” érti. Belső alapot, amelyből az ember törekvései forrásznak. *Kerschesteiner* jellemfogalma az egyén *érzelmi és akaratyszerű reakciók lehetőségeinek összegét* jelenti. (V. ö. M. P. Lex.) *Utitz* a *törekvések összegét* (50, 4.), *Ottó Lippmann* az ember cselekvés *motivumainak egymásközi viszonyát és különbségét* érti jellemén. Az utóbbi legfontosabbnak tartja az akarat-motivumokat és azok erőviszonyait.

„A jellem az egyén relatíve konstans általános *érzés- és akaratreakcióinak tartalma*” — mondja *Ziehen* (54, 3.). A reakciók az összemélyiséggel legbensőbben függnek össze, s meghatározzák az életfelfogást, akaraterőt, beállítódást, s természetesen, mint a jellem külső megnyilatkozását, a viselkedést. *Ziehen* már világosan látja a jellem helyét az össz-személyiségben. Nem azonosítja ezt a kettőt, hanem hangsúlyozza, hogy *a jellem a személyiség egy része*. *Mc. Dougall* is ezen az állásponton van: „más egyénektől megkülönböztető, *individuális sajátosság* a jellem, mely a személyiség egy *részét* alkotja”. „A jellem a személyiség része, az a mód, melyen át a személyiség megnyilvánul, észrevehető, megítélhető” (1, 5.). A megnyilvánulási módot pedig az akarati és érzületi jellegzetességek szerkezete szabja meg, mondja *Allers* (1,5.).

Ewald világosan fogalmazza meg a jellemet, mégpedig az *érzés, a törekvés és az akarat* által meghatározott lelki *reakciómódokkal*. Teljes pontossággal húzza meg a jellemkerületet a személyiségen belül, kirekesztve belőle a temperamentum jegyét. (*Edwald: Biologische und reine Psychologie im Persönlichkeitsaufbau.*)

A reakciót vagy lelki élmény, vagy a külvilág behatásai váltják ki. Közelfekvő tehát a gondolat, hogy a jellem és külvilág korrelatív fogalmak. Hasonló felfogása van *A. Adlernek*, aki azt mondja: emberi jellemről csak a *környezettel* kapcsolatban lehet szó. Jellem ennél fogva a környező világ produktuma.

Humboldt az individuális embert az általános emberi tulajdonságok hordozójának tartja, mint ilyennek kötelessége a „potenciálisan magában hordott” emberi teljességet kifejleszteni, s az emberiség általános jellemformáját az individuális személyiségben lehető legnagyobb tartalommal kitölteni (26.).

Häberlin szerint a jellem maga a személyiség, vagy más fogalmazásban: „a *reakció-lehetőségek sajátos egysége*” (23. 46.). A tapasztalat számára a jellem mint komplex reakciómódok

rendszere van adva. Szembe állítja az általános jellemet az individuálissal, ez utóbbi tesz „sajátos emberré”. Minden *jellem* a személyiség különös faja, módosulata, — „*sajátos személyiség*”. Ahány személyiség-módosulás lehetséges, annyi jellem van. S így lesz a jellemtan is a személyiség lehetséges módosulataival foglalkozó tudomány (23, 60.).

Dilthey a személyiséget „*strukturális egésznek*” fogja fel, amelyet nem magyarázhat meg a potenciák, a lelki elemek egymásmellettsége. A strukturális lélektan következményeként a jellem az „egész”, az „organizált struktura” fogalma lett. Az organizáció egy központiságot, hierarchiát, szervezett egészet jelent, ahol *a részek az egésztől kapják jelentésüket és viszont.* „Az egyén is egymásraható, együttműködő potenciák hordozója” (44, 26.). A lelki elemek kölcsönhatásaként áll elő a belső rendezettség. s így jut bele a karakterológiába is a struktura, mint főfogalom.

Klages jellemtanának sajátos filozófiai szemléletmód alkotja háttérét. A jellemváltozatokat a „szellem” és a „lélek” két egymással szembenálló szubsztancia *keveredési aránya* adja. Az „én” képviseli az ember szellemiségét a lelkivel szemben. A szellemiség céltudatosság, az eszközök választásának, tehát akarat-mozzanatnak hordozója. A lélek jellege az önátadás, a szellemé az önállítás. Ép a szellemisége révén kerül az ember szembe a természettel. A szellemnélküli lények — állatok — a természet részesei. Azok is hoznak létre célszerű cselekvéseket, de a felhívás-jellegű kép (éhes golyának a béka) megpillantása azonnal kiváltja az ösztön-cselekvést. A kép és ösztön-cselekvés között „*magnetikus*”, közvetlen kapcsolat van. Az embernél a szellemiséggel e közvetlen kapcsolat közé akaratí mozsanat ékelődik. Maga a jellem az individuális sajátot, a személyiséget jelenti, amelyet a szellem és lélek kombinációja színez egyénivé. Megkülönböztet a jellemben anyagi részt — a lelki képességeket, — szerkezetet — a megnyilvánulások módját, — minőséget — a beállítódást bizonyos érték felé.

A jellem fogalmának e változatos jelentésében egységet alig, legfeljebb irányokat lehet megjelölni, amelyeket *Fr. Baumgarten* a következőkben foglal össze.

1. A jellem *akarat*.

2. A jellem *tendenciák*, különösen az emocionális elemek összessége.

3. *Cselekvés-módok* és magatartások adják a jellemet.

4. A jellem a sajátosságot, a *különlegességet* jelöli.

5. A jellem *értékrendszert* jelent.

(V. ö. *Fr. Baumgarten*: Charaktereigenschaften. 6—9. l.).

Mert a jellem fogalmának egységes meghatározását nem találjuk: nem válaszják el tisztán a vele rokon, közeli fogalmaktól, személyiség, egyéniség, temperamentum kellőképpen nem

disztingváltan fordulnak elő, sőt azonosítva vannak magával a jellemmel, és a karakterológia fejlődésének épp ez az egységes fogalomhiány egyik kerékkötője, azért szükséges a fogalom tisztázása, tartalmának pontos megállapítása. Aminek azonban a karakterológia híjával van, azt jórészt pótolják *Boda István* kristálytisztá terminológiai (6.). Ezekre támaszkodva kíséreljük meg a karakterológia főfogalmainak kiépítését.

Alapfogalmak.

Mielőtt a jellem kielégítő meghatározását adnók, rámutatunk azokra a hibákra, melyek éppen a *jellem* sokfélét jelentő fogalmából származnak. Használják a személyiség, egyéniség, temperamentum jelölésére, s leginkább elterjedt az a felfogás, hogy erkölcsi elveknek megfelelő akarati következetesség. A karakterológia irányainak hullámverése is a jellem legváltozatosabb fogalmi képét vetette felszínre, amit előző fejezetünkben már vázolni próbáltunk. Világos fogalmunk nincs róla, csak az egyes lelki erők és folyamatok összekúszálódott és bonyolult halmaza áll előttünk. Szükségesnek látszik tehát a sokszor tévesen használt fogalmakat külön-külön tisztázni.

1. Személyiség.

Személyiséggel általában a lelki mozzanatokat szokás jelölni. A személyiség a lelki tulajdonságoknak nem halmaza, hanem központtal bíró struktúrája. A *struktúra* azt fejezi ki, hogy a lelki elemek nem pusztán egymásmellettiességben vannak, hanem egymásra hatva, működésükben át-meg átfonódva bonyolult *szerkezetet* adnak. A személyiségnek rétegei vannak. Durva megkülönböztetéssel *tudatos* és *tudatalatti* rétegre oszlik. A legősibb, legprimitívebb rétegek az ösztönök, érzetek, melyek a személyiség magva, az „én“ körül rétegződnek, ezeken kívül helyezkednek el a magasabb funkciók rétegei. értelem, stb. Végre a legkülsőbb burkot a még felszínen lévő legújabb befogadások alkotják. E lelki rétegződések mind egy központnak, az „én“-nek sugárkévei. A lelki struktúra megbomlásakor — valamely lelki betegség folytán — kívülről-befelé hat a rétegződések rendellenessége. Legelőször a magasabb funkciók megbetegedésének tünetei konstatálhatók: akarat, emlékezet, befogadás képessége. De a személyiség östendenciái, ösztönei épek és működnek: táplálkozás, nemi ösztön. Mindezek azt bizonyítják, hogy a lélek „*szerkezetét*“, mégpedig az „*egész*“-nek jellegét viseli magán. A részek, mint olyanok, önálló jelleggel nem bírnak, csak a központra való vonatkozásukban.

Sokan a személyiséget a másoktól való különbözésben gondolják. A *személyiség* a lelki egység *strukturáltságát* fejezi ki, a másoktól való *differenciáltságot* pedig az „*egyéniség*” adja (6, 118.). Az individualitás feltűnő, különb, másoktól elválasztottságot, „sajátosságot” jelöl, mely valakit épp azzá tesz ami és olyanná, amilyen. Egyén az egyszerű és egyedi ember, aki a külső létező számára mindig ugyanaz, bár sok tekintetben változik. És ennek az egyéni lelkiségnek strukturált és organizált teljessége adja a személyiséget (6, 101.).

Magunkévá tesszük Boda álláspontját, aki így határozza meg a személyiséget: „Az egyéni jellegzetességnek konstitúción alapulóan kifejtett egységes és strukturált teljessége” (6, 118.). Így a személyiségbe beletartozik minden, ami csak „*lelki*”-nek nevezhető: érzékelések, képességek, tehetségek s két nagy önálló jelleggel bíró rész: a temperamentum és a jellem. Mindkettő teljesen beletartozik a személyiség tartalmába, azt befolyásolja de nem öleli fel teljesen. A személyiség tartalmában még benne vannak az általános és speciális képességek, hajlamok, érzéklések és ezek feldolgozása (10, 153.). A személyiség jegyeinek kimerítő felsorolásával próbálkozott meg Boda István (7.).

A személyiség strukturájának kifejlődése *konstitucionálisan determinált*. „A konstitúció örökletes és az egyén egész élete folyamán önmagával azonosnak maradó végső és általános szemléltiséget meghatározó alap, azonban olyan, mely az egyén által az egyéni élet folyamán szerzett benyomások hatására maga is szükségkép módosul, változik” (7, 58.). A *konstitúció testi-lelki örökségünk*, mely a személyiségen belüli minden változás megengedője, de egyben determinálja, alapja. A konstitúció önmagával azonos, de ez nem jelenti azt, hogy bizonyos határok közt nem változhat. Lényege az, hogy a változások mellett is önmagával azonos marad. Minden ember a testi-lelki kifejlés folyamán a változások sorozatán megy át, de önmagával azonos marad. A konstitúció nem merev valami, aminek az orvostudomány tartja; vannak kisebb *változáslehetőségei*. Konstitúció a tulajdonságok végső meghatározója. Hogy az egyén éppen ilyen és nem más, annak magyarázata a konstitúcióban rejlik. Változásokat, fejlődéseket megenged, de irányukat, határukat meghatározza. A konstitucionális tulajdonságok bármely külső behatásra: nevelésre, milióhatásra csak annyiban változnak, amennyire a konstitúció azt megengedi, mert azoknak egyetlen változás-lehetőségük magával a konstitúcióval adott. A konstitúciót előre megállapítani nem lehet. A pszichológia prognózist soha sem adhat, legfeljebb diagnosztizál. Ki látta volna meg a 18 éves írni, olvasni alig tudó Széchenyiben a kibontakozó lángelmét! Talentumok, fogyatkozások konstitucionális adottságok; de hogy a fejlődésbeli előresietés egy bizo-

nyos fejlődési fokon megszűnik, sőt a továbbfejlődés elakad, ezt előre tudományos bizonyossággal állítani nem lehet.

A személyiségben nagy változások nem fordulnak elő; a személyiség a temperamentumhoz és jellemhez viszonyítva *relative a legállandóbb*. A centrum az „én-mag” mindig *állandó* benne. Boda szól a személyiség autonóm súlyáról, melyet egy bonyolult törtéttel fejez ki (7, 59.). Az autonómsúly mértéke a személyiség szilárdságának.

Az összemélyiség keretén belül helyezkedik el, mint annak szerves, de önálló része a temperamentum és a jellem.

2. Vérmérséklet.

A „temperamentum” vagy „vérmérséklet” szó leginkább a *Galenus*-féle négy temperamentum-típussal kapcsolatban használatos. *Kant* „*Antropológia*” című munkájában fejti ki bővebben a kolerikus, szangvinikus, melankólikus és flegmatikus vérmérsékletű embert. E felosztás kívánnivalót hagy maga után. Nemcsak temperamentum-vonásokat takarnak, hanem jellem- és intelligencia-elemek is kerültek bele. *Kretschmer*, *Emald* alakították újjá a temperamentum fogalmát. Ugyanezen irányvonalba esik a mai magyar pszichológiának az a törekvése, is, melyet Boda képvisel. Szerinte vérmérséklet, a *lelki-bensőségek* oly külső *megnyilatkozásformája*, mely főleg 1. *dinamikus*-, *energetikai*, 2. *mozgásos* és 3. *hangulati* jellegzetességeket jelöl” (10, 101.).

1. Az egyén *dinamikai*, *energetikai* jellegét a *pszichikus energia mennyisége* szabja meg, amely sok lelki vonás meghatározója. Bizonyos energia töltéssel születünk, amelynek mi vagyunk sáfárjai, beosztói. Ez adja az egyéni „*intenzitást*”, belőle fakadnak: nagy szenvedélyek, feszültségek, aktivitás, reakció intenzitás, vagy fáradékonyság, tehetetlenség, munkabírárság. Nagy intenzitású egyénnek minden nagy élményt jelent. Energia-szegénység megváltoztathatja a beállítódást. Passzivitás, közöny fakadhat kevés energiából, továbbá egyes jellemtulajdonságok forrásává válik: félénkség, engedelmesség, nyugodtság, türelem, határozottság stb.

2. Legtöbb egyénnek *tipikus mozgása* van. Közeli hozzátartozóinkat, ismerőseinket járásukról már messziről megismerjük. Vannak gyors, lassú emberek, egyiknek kezében „ég a munka”, a másikat „nem lehet kivárni”. Gyors tempójú egyén rendszeren gyors elhatározásában, gondolkodásban is, az állandó tempó átüt minden cselekedetén. Találkozunk megfontolt, „mindig ráérő”, „semmit el nem hamarkodó”, nehézkes emberekkel. Mindenki az ő tempójában tud dolgozni, idegen tempót éppúgy nem lehet átvenni, mint modort vagy stílust. A mozgás, ritmusjelleg nyomja rá az egyénre a félszegség, dara-

bosság, símaság, egyenletesség, változékonyság bélyegét. Ritmusosság határozza meg a szakaszosságot, előretörést, mint fejlődés-jelleget. Az intenzitás és mozgásos jegy kombinációba is léphet: rendesen nagy dinamika élénk „mozgásossággal” jár.

3. A *hangulati* jellegzetesség szabja meg az egyén sajátosnak mondott *kedvét*. Vannak „örök mosoly”, de állandóan komoly, sőt komor egyének. A vidám alaptermészetű a borongást, nyomottságot hamar lerázza magáról és csakhamar uralkodóvá lesz újra alaphangulata. A hangulat folyományaként áll elő a világgal szemben való *beállítódás*, *optimizmus* (euforia), *pesszimizmus* (depresszio).

Mivel a temperamentum a lelkijegyek külső megnyilatkozás-formája, épp ezért mások számára közvetlenül hozzáférhető.

A temperamentum a személyiség külső burkát alkotja; nincs olyan szoros összefüggésben az „én”-nel, a személyiség magvával, így a személyiséghez és jellemhez viszonyítva leginkább *alá van petoe a változásnak*. Még a testi konstelláció nyoma is meglátszik rajta. Maga a „vérmérséklet” kifejezés is pregnánsan jelöli, hogy nem annyira mélyen pszichés, hanem *testi alkattal determinált jellegzetesség*. A nagy fáradtság mérsékli a mozgás gyorsaságát, lehangolja a kedélyt. Nyomott, gondokkal teli életkörnyezet megváltoztatja a kedélybeli sajátságokat, önkénytelenül lehangolttá tesz. S mivel a temperamentumvonások nem merevek, változók, azért nevelhetők is, környezettel, nevelői ráhatással. Sokszor hirtelen változnak, vagy a természetes fejlődés okozza az alakulást. A temperamentumnak a jellemmel érintkezési felülete van, mert *a jellem a temperamentum jegyein át nyilatkozik meg*. Talán ebből kifolyólag keletkezett az a tendencia, hogy a jellemet többen azonosították a vérmérséklettel. *Pedig a jellem és a vérmérséklet a személyiség hierarchikus és organizált egészének két különálló rész-területe*, melyek a tudomány mély megértése nélkül nem azonosíthatók. De mivel a személyiség strukturális egységének részesei, azt messzeemenőleg befolyásolják.

3. A jellem.

Elérkeztünk a karakterológia oly kevésbé világosan meghatározott középponti fogalmához. Teoretikus tisztasággal és a személyiséglélektan elveinek megfelelően Boda úgy határozta meg a jellemet, mint az *összszemélyiség* önálló struktúrálttsággal rendelkező *részterületét*. Mellőzni kívánjuk a népszerű értelemben használt jellemfogalmat, melynek etikai színezete van. Ilyen értelemben a jellem az erkölcsi törvényeknek megfelelő tartós akarati beállítottságot, következetességet jelenti. Az értékszem-

szögből nézett jellemfogalom a pszichológiában nem megfelelő; ez a tudomány ugyanis közvetlenül nem veszi figyelembe az erkölcsiség fogalmát, és a benne rejlő követelmény-jelleget, mely valamely lelki funkció elé pozitív, vagy negatív előjelet tesz. Jóllehet, így a tiszta pszichológiai jellemfogalom kívül esik az erkölcsiség körén, mégis elmondhatjuk, hogy a *lélektani értelemben vett magasrendű jellem és az etikai jellem a valóságban egybeesik*.

A karakterológiai irodalom áttekintése is kellőképp meggyőzőt minket arról, hogy a lelki tények és funkciók legváltozatosabb csoportjait foglalják e név alá. E hibaforrásokat kiküszöbölve állapítjuk meg a jellem azon terminológiáját, amelyet ezen munka keretében használni kívánunk.

A jellem helyét már körvonalaztuk; teljesen benne van az össz-személyiségben. Röviden: *a jellem az érzelmi törekvéses és akarati jellegzetességek szerkezeti egysége, az érzelmi és akarati jegyek struktúrája* (55.).

Ezen jegyek adják a jellem tartalmát. A tartalmi jegyek mellett bizonyos formai jellegzetességei is vannak: kitartás (az erkölcsileg elbírált jellem főkarakterisztikuma), erő, egyensúly, összerendezettség. A formai jellegzetességeket a tartalmi jegyek egymásközti viszonya adja. A jellem tartalmi és formai jegyeinek bővebb kifejtésével *Vúrkonyi Hildebrand* foglalkozott (55.).

A személyiség majdnem minden eleme hatással van a jellem kialakulására, csak a képességek, értelmi jegyek, érzéklési és motorikus tulajdonságok, továbbá a speciális hajlamok maradnak ki belőle. A *jellemsajátságok állandóvá alakultak*, bizonyos mértékig a konstitúciótól determináltak. Ez az állandóság csak *relatív*, mely relatív változékonysággal párosul. A jellemváltozás látszólag ellentmondásban van a jellem fogalmával, hisz a jellem legfőbb formai jegye a következetesség, önmagával való azonosság. Az állhatatlanság, ingatagság jellemgyöngeségnek minősíthető. A fejlődés folyamán természetes jellemalakulásokkal találkozunk. A jellem abszolút merevsége teljesen lehetetlenné tenné a *jellemnevelést*, mely a nevelői ténykedés legértékesebb része és a legszebb eredményekkel tanusodik a jellem befolyásolhatósága mellett. A jellemnek ép ez a változhatósága, alakulása adja egyik karakterisztikumát: „soha nem kész voltát”.

Természetesen a jellemalakulás milyensége egyéni, a jellem organizált egységétől függ. Egyik egyén jelleme kisebb impulzusra is átalakulásra hajlamos. A *szilárd* jellem nagyobb ellenállással felel a ráhatásokra. E változások új jellem-arculatot hoznak ugyan létre, mely azonban nagyon kevésbé különbözik a régi jellemtől. Így beszélhetünk *velünk született* és *szerzett* jellemről. A szerzett jellem a velünk született jellem egy-egy változata. Környezethatás, fejlődés folyamán, nevelés reakciója-

ként rakodnak a lélekre, az új vonások. A *jellem magna megmarad, csak a jellemtulajdonságok organikus rendszerében történnek eltolódások*. Maga a tapasztalat ténye bizonyítja a jellem hajlékonyságát és kizárja „megcsontosodott váz-állapotát”. A jellemváltozás lehetősége konstitucionálisan adott. Egyeseknél a jellemalakulás nagy lelki rezdülést okoz, más egyénnél símán történik. *Häberlin* periódikusan visszatérő jellemalakulásról beszél: időszakosan fellépő erős változások között relatíve nagyobb állandóság áll be (23, 165.). A periódikus jellemváltozások rendszeren a fejlődés egyes szakaszaihoz kapcsolódnak, különösen a pubertás egyes fázisaihoz. A pubertás különböző lefolyásait, az ifjúkor pszichológiája és pedagógiája van hivatva tárgyalni.

Hogy valamely élmény, behatás mennyire maradandó változást okoz a jellem rétegeiben, az attól függ, hogy milyen közel férközött annak magvához. *Minden behatás egyensúly-eltolódást jelent*. A lelkiélet sohasem teljes egyensúly. Az élet dinamikus jellegű és új, meg új egyensúlyi helyzet felé való haladást jelent. Teljes egyensúly a halál. A jellemváltozás sokszor a legnagyobb hirtelenséggel történik és a lelki jelenségek másik pólusba csapnak át. Pl. megtérések. Ez a transverzió. Biológiai alapja a fájdalom elkerülése. Lényeges jegye az ugrásszerűség (157.).

A jellemváltozások lehetősége mellett mégis állíthatjuk, hogy a jellem, mint egyéni jelleg, alapjában nem változik. *Szilárd magja az én*, az őt körülvevő rétegek ingadozása között is konstans marad. A jellem a legellentétebb tulajdonságok rendszere, dinamikus lelkierők viszonya. Az organikus funkciós kapcsolatokon a jellem centruma, az *én* uralkodik. A centrum köré rétegeződnek a jellemnek már említett tartalmi mozzanatai: érzület, törekvés, akarat. A jellemalapok kimerítő felsorolására törekedett *Boda* (10, 103.). A jellem strukturális rétegzettségére nem áll ellentétben egységességével. Jól elkülöníthető benne a mélyebb *konstituciós* réteg, s az élet kibontakozása folyamán ráépített másodlagos, *szerzett* jellemképződmény rétege (10, 153.). Épp ez a kettősség magyarázza meg a hirtelen változásokat. Amikor minden lehullik a lélekről, ami időközben ráakodott, pl. düh, pánik, életveszély alkalmával, soha nem ismert tulajdonságok kerülnek felszínre. Értelmetlenül állunk sokszor az életadta tapasztalatok előtt, nem tudván mire vélni, hogy pl. „tisztességben megöszült” szülőknek szélhámos, jellemtelen gyermekük van. E jelenség magyarázatát az alkatilag adott és szerzett, vagy *Pfänder* elnevezésével élve, az *alap* és *empirikus* jellem kettősségében kell keresnünk. A szülőknél is benne voltak ezek az alaptulajdonságok, de a társadalmi, erkölcsi gátak, a ránevelés korlátai közé szorítva, felszínre nem bukkanva. Hisz az ember a legellentétebb hajlamok, hatások, ellenhatások

eleven foglalata; az uralomra jutó tulajdonságok szabják meg azután a jellemét.

A jellem tartalmi és formai összetevőiben nem közvetlenül adott. *A konkrét egyén jellege a jellemvonások (jellemtulajdonságok) bonyolult szálaiból van egységes egészre szöve.* A jellemvonásokat nem mint izolált elemeket, hanem hogy a struktúr követelményeknek eleget tegyünk, az egész jellemhez való viszonyukban kell felfognunk. A konkrét emberismeret a *jellemvonások helyes értelmezésében áll.* Minden jellem azonos tulajdonságokból épül fel, csak elrendezésük módja, viszonyaik mások. Ez adja meg minden konkrét jellemnek az egyéni karakterisztikáját. A jellem megismerése, legbensőbb lényegének megragadása nem könnyű feladat, mert mint már rámutattunk, ami belőle tapasztalatilag adott, az csak egyes tulajdonságainak érvénycsülése; továbbá ezek a tulajdonságok *többértelmű* viselkedésekben, cselekvésmódokban nyilvánulnak. A jellem vizsgálata csak a viselkedéseken keresztül történhetik.

A következő fejezetekben fejtjük ki a jellemvonások rendszerét, a viselkedésmódok többértelműségét, rámutatunk arra, hogy mennyi hiba forrása lehet a viselkedések helytelen értelmezése.

A három nagy lelki területnek (személyiség, temperamentum, jellem) pontos definíciója által megadtuk határaikat, egymásba nyúló és érintkező felületeiket. A lelkiélet azonban ilyen merev elhatárolást nem tűr, s csak a teoretikus tisztaság kedvéért vontunk ilyen markáns vonalakat közéjük. A mindennapi életben a lelki jelenségek e három nagy csoportja át-, meg átszövi egymást. Ezek ötvözete jelenik meg a magatartásban, cselekvésekben, viselkedésekben, melyek helyes szétválasztása csak a pszichológia és intuitív emberismeret közös választóvizével lehetséges.

Jellemvonások.

Gyakorlatilag az emberi jellem csak jellemvonásokból ismerhető meg. Jellemvonásokkal lép az empirikus világba. Jellemtulajdonságok szerint ítélünk valakit, — kizárólag lélektani értelemben, — gőgösnek, engedelmesnek, igazságosnak, következetesnek, zárkózzottnak, stb.-nek. Jellemvonások a jellem konkrétumai. Sugársornak is minősíthetők, centrumuk az egységes jellem. A centrumot csak a sugarakon át lehet megközelíteni. Beszédünkben állandóan jellemvonásokra tagoljuk egymást. Az egyén pedig jellegében egész; meghamisítjuk, ha részekre osztjuk és azokból mozaikszerűen rakjuk ismét össze. *A jellem mint struktúrált egész, nem azonosítható a jellemvonások puszta összegével, hanem azok szerkezetével.* A jellemtan egyik nagy nehézségét épp az okozza, hogy a jellemvonások nagy számát

egymásra vonatkoztatva, bennük rendszert állítson fel. Ahogy a jellem organikus egész, úgy a *jellemvonásoknak egymással belső összefüggésben kell lenniök*. A zárkózottság több lelki tulajdonság eredője, kombinációja; a maga mivoltában nehezen ismerhető meg. Minden jellemvonásban ugyanis az egész jellem jelenik meg, de más-más oldalról, és egyénenként különböző tulajdonságok környezetében. Az egyik egyén gőgből, a másik félénkségből, vagy bizalmatlanságból zárkózott. Mintegy azt mondhatjuk, hogy minden jellemvonás komplex valami. A tapasztalat is igazolja, hogy pl. a félénkség az egyén minden más jellemvonását befolyásolja. A jellemvonások kölcsönösen átjárják egymást. A jellemvizsgálat feladata, hogy az elérhető mélységig hatoljon, a jellemvonások egymáshoz való viszonyát kutassa és organikus összerendezettségükkel a jellemet ábrázolja.

A tipologizálást is a jellemnek jellemvonásokban való kifejeződése teszi lehetővé. Egy tengelytulajdonságot választanak, és e mellé, mint szindrómák, sorakoznak a vele együttjáró, kölcsönhatásban lévő vonások.

A jellemvonásokról annyit már tudunk, hogy azok a jellem megnyilatkozásformái. Meg kell határoznunk, hogy lényegükben mik. A karakterológusok rendszerüknek megfelelően értelmezik: Häberlinnél „*állandósult ösztön*“, Ewaldnak „*célirányos ösztönerőt*“ jelent, míg Utitz a „*törekvések összegét*“ érti rajta. Sokan állandósult hajlamnak, kikristályosodott szokásnak tartják. Fr. Baumgarten az ember legfőbb tendenciáit az önfenntartás, önkifejlés és a környezettel szemben az önállítási tendenciájában látja. E három tendencia megvalósulási módja adja a jellemtulajdonságokat. Készenlétek ezek bizonyos cselekedetekre és viselkedésekre. Nála a *jellemvonás belső erőt, irányító erőt* jelent, mely megszabja az ember viselkedését (2, 15.). Az erő ebben az értelemben nem fizikai energia, hanem lelki aktivitás.

A jellemvonásokat *relatív* állandóság jellemzi, s így megváltozhatnak, nevelhetők és általuk az egész jellem alakítható. Ez a jellem pedagógiájának *alapja*.

A jellemvonások nem azonosíthatók a szokásokkal. A szokások gyakorlat útján szerzett *mechanizmusok*; amit a szokás hatalmának mondanak, az a cselekvésnek tudat és figyelem nélkül való végrehajtása. A szokás továbbá megkövesedett, merev lelki folyamat, mely az egyént egész életében kíséri. Ez azonban nem jelenti azt, hogy kevés az értéke, mert végeredményben szükségletek és kielégülések rögzítődései (51.). Ezek nélkül jó szokások sem jöhetnek létre, a jó szokások meggyökeresítésének pedig óriási jelentősége van. Különösen a gyermek- és ifjúkor alkalmas szokások szerzésére. A jellemvonás ezzel szemben sohasem mechanizmus. Tudatos és célirányos lelki fo-

lyamat, az érzelmek és törekvések kikristályosodott belső rugója, motívuma, mintegy állandó beállítódás.

Mégkevésbé engedhető meg a jellemvonásoknak, az őket kifejező viselkedésekkel való azonosítása. A nyelvnek mindketőre egy szava van, s ez nagy hibaforrást jelent. Viselkedés a jellemvonásoknak csak ruhája, s a külszín nem mindig egyezik az alatta meghúzódó tartalommal. Jellemvonásokat jelent a nevek egész sora: pontosság, becsületesség, megbízhatatlanság, önuralom stb.; ezek voltaképpen viselkedések, mert pl. a hazug viselkedés nem mindig fakad hazug jellemből. Különösen gyermekeknél a hazugság hamar kész szorongásból, a tett következményeitől való félelemből. A közvélemény gyorsan jellemvonást farag belőle: *aki hazudik, az hazug*, annak többé nem hisznek, pedig lehet, hogy csak az adott helyzet váltotta ki a hazug viselkedést. Az emberek szeretik elpalástolni önmagukat. Ez általános törekvés, különösen a fogyatékosságokat rejtik véka alá. Önmagunk elrejtéséből fakadó viselkedések épen nem azokból a motívumokból forrásznak, melyek magából a viselkedésből látszanak; alázat mélységes gőgöt takarhat. *A viselkedések nem egyértelműek.* (Ennek kifejtése következő fejezetünk tárgya lesz.)

A jellemvonások feltárásával már nem egy karakterológus foglalkozott. *Klages* négyezer jellemvonásából gondolja a jellemet felépítettnek. *Fr. Baumgarten* állítása szerint háromszáz jellemvonás van. Ő próbálkozott meg a jellemvonások leltározásával (2, 60—72.). Az egyes jellemvonások meghatározása nagy körültekintést kíván, mert annyira változatosak, finom árnyalatokban különböznek, egymással keveredve átmenetet alkotnak, úgyhogy osztályozásuk is majdnem lehetetlen. Felsorolásuknak csak akkor volna értelme, ha az egymásközi rokonságot felmutatnák. *Ziehen* a jellemvonásokat öt csoportba osztotta (60, 142.). Itt is, mint minden lelki területen, mutatkozik az a tény, hogy a lelki szféra *elhatárolást nem tűr*. Hogy a jellemvonások közti „affinitást” is szemléltesse, némelyiket több csoportba is kellett sorolnia. A jellemvonások komplexumáról is beszél, pl. félelem, óvatosság, rendszeretet, pedantéria, pontosság, kötelességérzet, ideáлизálásra való hajlam együtt járnak (60, 147.). A komplexek közti kapcsolat mértéke adja a jellem egységét, *harmoniját*. Sokszor egy jellemben a legellentetesebb tulajdonságok számai fonódnak össze: finomlelkűség bántó szándékkal és heroizmus alacsony önzéssel.

A jellemtulajdonságok *poláris* csoportba sorolhatók; ha az egyik plusz erősten, a másik kerül uralomra és a jellem ennek színezetét veszi fel; energikus- akarategyenge, bátor- félénk stb.

A poláris ellentétek két végpontja között van valahol a konkrét jellem. Az összes tulajdonságok két végpontja közti metszéspontok együtt meghatározzák a jellemet alakilag és tar-

talmilag (45, 27.). *Rohracher* különbséget tesz *konstitucionális és strukturális* jellemvonások között (43, 111.). Az első örökléssel adott, a másik a *jellemtulajdonságok összműködése útján jön létre*. A strukturális jellemvonásoknak a jellem szerkezet az alapjuk. A jellem minden komponense egymással összefügg, kölcsönhatásban van. A gőg, ha önérték, értelmi kiválóság, vagy valamely speciális tehetség tudásából fakad, akkor strukturális tulajdonság. A csekélyértékűség érzése számos strukturális tulajdonság tényezője lehet. Más felosztás szerint vannak öröklött és szerzett jellemvonások. Az öröklött jellemvonások szerkezeete adja a jellem mélyebb, *ősi* rétegét, melyre ráépül a kibontakozás, kifejlődés során a *szerzett* jellemstruktura rétege. Természetesen e rétegek között válaszfal nincs, a *lelki* folyamatok egységesek. Különbség a két réteg közt az, hogy az alsó szorosabb összefüggést mutat a jellem-maggal, az *én*-nel és így kevésbbé változó, leginkább átüt. A szerzett jellemvonások csoportja labilisabb jellegű. Az öröklött jellemtulajdonságok latens állapotban maradhatnak sokáig, míg valamely körülmény vagy élmény: életfélélem, menekülési tendencia kiváltja őket. Jellemvonások *szerezhető* is: társadalmi helyzet, hivatás vagy nevelés alakító hatásának eredményei. Sok jellemalakulás azonban mindezekből a környezethatásokból nem magyarázható, hanem az akaratból: az ember mássá lehet, ha akar; nagy önuralom megszerzése kizárólag az akarat műve. Ez a külső behatások eredményét is nagy mértékben befolyásolja. A jellemnevelés nem más, mint értékes jellemvonások meggyökereztetése, kibontakoztatása és a nem kívántak elnyomása.

A jellem egységre, állandóságra törekszik, az őt változtató faktorokkal szemben bizonyos ellenállást mutat. A *biztos* jellemek rendesen ellenálló képességgel rendelkeznek, nagy energiájúak. A gyenge intenzitású egyén jellege jobban enged az impulzusok alakító hatásának. Így lesz az energiaszegénység főoka a *nádszáljelleme*eknek. A lelki energia és jellemváltozás ezen összefüggése a temperamentum és jellemvonások kölcsönhatásának bizonyítéka.

Jellemvonások és viselkedések.

Az ember élete cselekvések sorozata. „A cselekvés formája pedig a *viselkedés*: oly cselekvés vagy *cselekvés-sorozat*, melynek egységes és befejezett jellege és a külső szemlélő előtt valamilyen jelentése van.“ (55.). Viselkedésekből ítéljük meg az embert. Az emberi viselkedés külső zománc, melyet le kell fejtetni, hogy mögéje lássunk. Az egész személyiség viselkedésekben tükröződik, és így a jellemet, mint a személyiség részét, bennük kell keresnünk. A jellem jellemvonásokban, mo-

dulatokban, beszédben fejeződik ki, de legjobban tükröződik a jellemvonásokat magukban hordó viselkedésekben. Már vázoltuk azt, hogy általános törekvés a viselkedésnek *azonosítása* a jellemvonásokkal. Kialakult az a vélemény, hogy jellemvonásaink határozzák meg viselkedésünket. A nyelv is azonos szóval jelöli a viselkedést és a mögötte levő jellemvonást. Valóban a viselkedés a jellem megítélésének alapja, egyetlen forrása. Határozatlanság, tétovaság elhatározásban, magatartásban ugyanannak a jellemvonásnak kifejezője. Az egyénekkal való érintkezés folytán azonban nem egyszer *csalódunk* és megdöbbenve állapítjuk meg: „nem is gondoltam, hogy ebben az emberben ez lakik.” Szélhámosok a legsímább modorral, bámulatos önuralommal az emberek egész sorát meg tudják tévesztetni. Az életnek vannak „álszentjei”, „szolgalelkei”, „szájhősei”, akiknek viselkedése általában nem felel meg lelkületüknek. *Schütz Antal* (45, 18.), és *Baumgarten Fr.* (2, 21.) mutatnak rá először, hogy viselkedések és jellemvonások között a viszony nem egyértelmű. Erélves fellépés nem mindig takar erőt, lehet affektív következmény, vagy épen gyengeségből fakadó. Az ember megnyilatkozás jellege egy komplikált lelki struktúra kifejezője. A viselkedés nemcsak jellemleNyomat, belejátszhatnak motiválásába az összes személyiség-jegyek, temperamentum-vonások: az akaratérő fakadhat konstitucionálisan adott nagy energiamentnyiségből. Az enegedelmesség gyökere lehet értelmi belátás stb.

A viselkedés lehet pusztá reakció, felelet egy helyzetre — alkalmi hazugságok. A jellem-kutatásnál mindig meg kell állapítani, hogy a viselkedést nemcsak külső hatás váltotta-e ki, mert ez esetben nem jellemvonással van dolgunk és nem jutunk közelebb a jellemhez. Mellékvágányra érünk, ami sok tévedés forrása lehet. A jellemhez csak aktív viselkedések nyomán juthanunk el. Aktív a viselkedés, ha oka magában a személyiségben van. Nincs igazuk a szélsőséges behavioristáknak, akiknek főfogalma a reaktív viselkedés. Ezt vizsgálják és megállapítják törvényeit. Elméletük lényege, hogy minden lelki funkció egy külső hatás következtében kiváltott reakció, amelynek kifejezője a viselkedés. Ez az elmélet egvoldalú, figyelmen kívül hagyja a lelki funkciók egész körét: tudatjelenségek, élmények nem szerepelnek benne. Nem veszi tekintetbe hogy a külső viselkedés nagyon különböző lelki jelenségek takarója lehet. Egv önuralommal bíró egyén legnagyobb lelki feszültsége, izgalma, hangulatának hullámozása a mindig evvforma nyugodtság külszíne alá lehet rejtve.

Ezek a példák eléggé meggyőznek arról, hogy a viselkedések a jellemvonások változatos színezetű komplexumainak és más személyiség vonásoknak bélvegét viselhetik magukon. Ugyanannak a belső tulajdonságnak köntöse egész más visel-

kedés lehet: a szeretet rugója a szigornak, keménységnek, de szeretetreméltóságnak is. Viszont egyazon viselkedés motiválásában a tulajdonságok légiója vehet részt: kitartás fakadhat akaraterőből, makacsságból, dachból, sikerben való bízásból, passzivitásból, érdekből. Minden viselkedés gyűjtőfogalom, melynek feltárása legnagyobb körültekintést kíván. A külső viselkedés főmotivuma a belső viselkedés. A belső viselkedés valódi lelki okainak megkeresése a személyiség legmélyéig való hatolást követeli. A nehézségek és hibák kiküszöbölése csak úgy lehetséges, ha a viselkedések minden gyökerét kikutatjuk, figyelembe véve az összemélyiséget. S a legnagyobb valószínűség szerint kell eldönteni a viselkedés háttérében meghúzódó jellemvonást. A viselkedés-motivumoknál azonban nem szabad megállni. A motivumok mélyebb eredetét kell kutatni. Az ösztönző erő a legmélyebb rétegből fakad. A legerősebb indítást a biológiailag megalapozott ösztönök adják. Az önérvényesítés tendenciájának két megnyilvánulása: az alkalmazás és alkalmazkodás, mint törekvés-motivumok beletartoznak a jellem tartalmába. A legerősebb motivumnak az én primitív rétegeiben van az alapja. Ismerünk *nem igazi* viselkedéseket, álarcokat, melyek az önérvényesítés formáit takarják. A viselkedésnek forrását keresve, meg kell állapítan, hogy valamely tulajdonság a jellem *eredeti*, elsődleges rétegéből vagy a *szerezett* másodlagos rétegéből fakad-e.

Minden viselkedésben benne van az egész ember; a mélyebb valóság csak a viselkedések által válhat külsőséggé. Nem könnyű az emberi állásfoglalások, magatartások legrejtettebb rugóinak megismerése, hisz a lélek világát több rétegű fedőburok választja el a tapasztalati világtól, s minden réteg eltakar, elmohályosít belőle valamit. A testi jelenség a lelkinék csak szimboluma. Szimbolumokkal dolgozni pedig nem könnyű és bizonytalan. Intuitív meglátást, de tudományos megalapozottságot kíván, hogy felfedezzük egy-egy külső kifejezés valódi belső *lelki* tartalmát. A jellem karakterológiai megértése is csak úgy lehetséges, ha ismerjük a jellemelemek organizált strukturáját, a jellemvonások bonyolult egymásra vonatkozását. A jellem megismerését legkülső héjának — a viselkedésnek — eltávolításával lehet megkezdeni s haladni kívülről beljebb az egyre összetettebb lelki jelenségek felé.

Mindezeket figyelembe véve, összefoglalólag vázoljuk azokat a nehézségeket, melyek miatt a viselkedések a jellemvonások többértelmű viszonya mindaddig homályban maradt.

1. Az egész ember *egy szóval* szoktuk jellemezni, pl. zárkózott, öntudatos, határozatlan, igazságos. Ezek külsőviselkedések csupán, melyeknek mélyebb motivumait nem keressük. Zárkózottnak ítélünk valakit anélkül, hogy megkeressük, valóban megvan-e benne a zárkózottság, mint jellemvonás. Okai

lehetnek pl. bizalmatlanság keserű tapasztalatok reakciójaként, nagy lelki energiából fakadó befeléfordulás, vagy gőg, avagy önmaga elrejtésének vágya. Rendesen egy domináló jellemtulajdonság elég a közvéleménynek, hogy egy ember jelleméről megalkossa nézetét. Ezáltal eltakarja valóban létező többi vonásait. Az emberben a legpolárisabb ellentétek egyesülhetnek: vallásosság és keményszívűség, alázat és mérhetetlen gőg, jószívűség és számítás, féltékenység és szemtelenség stb.

2. Állandó jellemvonásnak tulajdonítanak nem jellemben gyökeredző, hanem *körülményekből folyó* viselkedést; sok viselkedés fakad a helyzet kényszeréből. A közmondás is utal erre: „alkalom szüli a tolvajt.” Gyakran vágyak, álszükségletek támadnak a lélekben, melyek alkalmoszerű cselekedet létrehozására vezetnek. Ha egy vidéki ember felkerül Budapestre, ott költekezik és olyan dolgokat vásárol, amelyeket a falujában sohasem jutott volna eszébe venni. Nem volt rájuk szükség, de nem volt képes ellenállni a sok fényes kirakatnak. Áligények támadtak benne, melyek kényszerítőleg hatottak rá. A körülmények hatása alatt cselekedett, és nem mondható, hogy „pazarló ember”. Megtörtént vele egyszer és talán soha többé. Hogy ezt állandó vonásnak minősítsük, meg kellene győződni, vajjon az élet más körülményeiben is pazarlóan viselkedik-e. Az élet számtalan adatot szolgáltat arra, hogy mennyi konvencionálisan öröklődő helytelen nézetünk van. Egy gyermekhazugság után hamar „hazug jelleműnek” tartjuk az illetőt. Milyen nagy, később talán helyre sem hozható pedagógiai tévedés ez! A cselekvés megfigyelésénél az egész személyiséget figyelembe kell venni.

3. A jellemet a jellemvonásoknak nem izolált halmaza adja, hanem *szerves összerendeződése*. Egyik befolyásolja a másik működését. Más-más jellemvonások környezetéből nőnek ki; ennek nyomát mind magukon viselik. Még más nevet is adunk nekik. Szegény embernél a jobb öltözk, jobb ebéd, a fényűzés jele. Gazdagnál ugyanaz már szükséglet és hiánya fősenységnek tűnik fel. Egyik ember erkölcsi érzékéből nem teszi a rosszat, a másik féltékenységéből.

4. Ugyanaz a szó egész *más* pszichikus állapotot fejez ki. Más Napoleon és más egy fakír önuralma. Más a szentnek az állhatatossága és más a gonosztevőé. Nem lehet összehasonlítani a katonát és a rablógyilkos bátorságát. A jellemvonások leltározását és csoportosítását megnehezíti ez a körülmény; hasonlóképpen az is, hogy különböző helyzetben ugyanazt a jellemvonást más szavak jelölik: a bátorság sorsfordulattal szemben nyugalom, nehézségek között türelem, csatában hősiesség, vállalkozásban rendíthetetlenség, nagy veszéllyel szemben vakmerőség.

Állapítsuk meg, hogy a jellemvonások és viselkedések viszonya hányféle lehet.

1. A viselkedés *megfelel* a jellemvonásnak; ilyen esetben beszélünk *valódi* jellemvonásról, pl. amikor a hálás viselkedésnek forrása valóban a hálaérzet: mint állandó vonás minden vett jót árnyékként kísér.

2. A jellemvonás *nem felel meg* az őt burkoló viselkedésnek, mintegy álúton jelentkezik „báránybőrbe bújt farkasként“.

a) Minden emberben többé-kevésbbé benne van önmaga elrejtésének vágya. Az élet sok színészkedést, álarc-viselést mutat. Az önuralom mi más, mint énünk burkoló palástja. Sokszor ahhoz vagyunk szeretetteljesebbek, akihez kevésbbé vonzódnak. Érzékenység sokszor a gyengeség, hűvösség és a visszautasítás elfedője. Hallgatásunk bizonyos helyzetben a legélénkebb tiltakozást képviseli. Udvariasság, tiszteletadás mögött alacsony indulat fér meg és szép szó a nemtelen érzület ruhája. A viselkedések ezen faja *képmutatás*, áltatás.

b) A jellemvonás és viselkedés meg nem felelése származhatik *reaktív viselkedésből*. A gyermekek előljáró, nevelő előtt egészen mások, mint barátaik körében, ahol nem érzik magukon a felügyelő szemét. Ilyen kettős viselkedések következménye, hogy az iskolában a legjobbnak tartott gyermek, az „osztály példaképe“, az életbe kikerülve, leghamarább okoz csalódást volt tanárainak. Az élet lemossa róla az iskolai helyzetrátrakott béklyóit. *Künkel* szavaival élve a „dressátot“ s megnyilvánul igazi énje, mely semmit sem hasonlít már a régi „mintaiskolásra“. Némely erős személyiség hatásának áramából nem tudjuk magunkat kikapcsolni. Ha függő viszonyban vagyunk vele s tekintély előttünk, önkénytelenül is eltakarjuk nem kívánság jellemvonásainkat. Minden hiányunkat, negatívításunkat a vele való érintkezéskor befödjük, mintegy megfignomodik, megtisztul viselkedésünk a helyzet következtében.

c) A jellemvonásoknak meg nem felelő viselkedések harmadik faja *kompenzáció* útján jön létre. Kompenzáció a *freudi* és *adleri* individuálpszichológia középpontja fogalma. A kompenzáció csekélyértékűség érzéséből fakad. A biológiai megfigyelések azt mutatták, hogy a testi szervek egyikének fogyatékoságát a természet pótolni törekszik vagy ugyanannak, vagy más szerv teljesítményének fokozásával — vak ember tapintása finomodik. A teljesítmény sokszor nemcsak átlagig, hanem azon jóval túl fokozódik. Ez a testi folyamatok kompenzációja és túlkompenzációja. A kompenzáció csekélyértékűségeknek többlet teljesítményekkel való kiegyenlítése. Valamely negatívumnak magasabb fokú teljesítménnyel való helyrehozása a pszichés területen is megtalálható. A jellemvonások is lehetnek kompenzáció eredményei: a félénk legyőzi félénk-

ségét és bátran viselkedik. A tulkompenzáció sem ritka jelenség. Alacsony emberek a leghangosabbak, gyávák vakmerően viselkednek. A kompenzáció lehet tudat-alatti, az egyén maga sem veszi észre, hogy teljesítményei, viselkedései kompenzáltak. A kompenzáció útján előálló viselkedések gyakran megtevesztenek, mert valódiaknak tűnnek fel. A túlkompenzáció heroikus példái Demosthenes, Szalézi szt. Ferenc. Demosthenes akadozó nyelve ellenére kiváló szónok volt. Szalézi szt. Ferenc nagyon haragos természetét, annyira kompenzálta, hogy a szelídség szentje lett. A serdülő ifjagnál gyakori jelenség, hogy minden nőies félénkségüket, gyávaságukat legyőzik, csak-hogy férfiasaknak tűnjenek föl. Gyenge, igénytelen testű egyének nagy erőt mutatnak.

A jellemvizsgálatnak e tényeket figyelembe kell vennie, hogy a valóságnak megfelelő eredményre jusson. A lélektan és pedagógia számára is nagy jelentőséggel bír a valódi és nem valódi jellemvonásoknak viselkedéséből való feltárása. A karakterológia e téren még sokat kíván. *Fr. Baumgarten* (2.) és *Boda István* (8.) próbálkoztak meg a viselkedések végső rugóinak megkeresésével, és értékes példákat hoztak fel kutatásaik eredményeként. Természetesen a *rugók nemcsak valódi és áljellemvonások lehetnek*, hanem a már tárgyalt *kompenzáció, reakció, temperamentum és a személyiség többi vonásai: képességek, hajlamok, érzelem, értelem*. Hogy az eredmény tudományos értékű jellemismeret legyen, szükséges valamennyi rugó megkeresése. A meglelt valamennyi rugó közül az egész személyiséghez viszonyítva azt kell megállapítani, hogy az adott konkrét esetben melyik volt a viselkedés igazi rugója. Csak valószínűségekre támaszkodhatunk, mert teljes bizonyítékunk a lélek bonyolult strukturájában nem lehet, mégha a vizsgálat a legnagyobb körültekintéssel, a hibaforrások kiküszöbölésével folyt is le. S ha egy jellem valamennyi elemét gondos vizsgálattal ki is kutattuk, abból még mindig nem építhetjük fel magát a jellemet. *A jellem sokkal többet jelent, mint a részek összege*. Meg kellene találnunk a jellemtulajdonságok együttműködésének, egymáshoz tartozásuknak kulesát, hogy eljussunk igazán a jellem legbensőbb ismeretéhez, ez azonban a pszichológia és karakterológia mai állása mellett még nem lehetséges.

Schütz Antal az *alap és szerzett jellemvonások* elkülönítését is kívánja, továbbá azt, hogy meg kellene jelölni: mindegyiknek sztatikai és dinamikai helyét a jellem tartalmi és formai strukturájában; ezzel volna adva az *empirikus* jellem (45. 38.). De ezzel még az *alapjellem* nincs megadva. Minden jellemvonást a tapasztalati jellem sejtett magvára kell vonatkoztatni. Ennek megtörténte után a jellemonásokat vissza kell vonatkoztatni a magatartásra, hogy megtudjuk miként állhattak elő az alapjellemből. Maga a jellem-egész csak a jellemvonások

strukturájából érhető, tehát a részek ismerete előtt intuícióval kell elővételezni (45, 38.). A jellem legmélyebb pszichológiai megismerése problémájának kell a karakterológia tudományos törekvésének központjában lennie, mert addig a jellemnevelés égető kérdései sem oldhatók meg a kívánt sikerrel.

Viselkedések elemzése.

A viselkedések eredetét kutatva, szükséges az összes lehetséges pszichés okok felsorolása. Még mielőtt megállapíthatók a forrásokat, szükséges magának a viselkedésnek leírása. *Fr. Baumgarten* (2.) és *Boda István* (8.) a kérdéses viselkedéseknek csak okát kutatták. *E fejezet tárgya a karakterológiai irodalomban még nem tárgyalt néhány viselkedés leírása és ezek legvégső lelki motívumainak megállapítása.* A jellemtudománynak ez oly sokáig figyelembe nem veti problémája megoldásához kívánunk hozzájárulni. A legvégső pszichés gyökér-szálak megkeresése után oldható csak meg a másik kérdés, vagyis annak megállapítása, hogy jellemvonásból fakadt-e az illető viselkedés. A harmadik lépés a jellem megközelítéséhez: a jellem valamennyi tulajdonságainak megállapítása, ezek szerkezetének megoldása, mert a *jellemvonások strukturája már maga a jellem.* A jellem tisztán pszichológiai arculatához való eljutás csak ezen lépéseken keresztül vezethet. Még így sem kapunk tudományos bizonyosságot, csak valószínűséget, mert a *lelki* — amilyen a jellem is — olyan, mint az „aranymadár”, akkor repül ki a kézből, mikor már azt hisszük, hogy megfogtuk. A viselkedés, a *lelkinék* csak szimboluma, jele elmosódott és halvány vetülete, amelyen csupán a körvonalak láthatók. A pszichológia továbbfejlődése szükséges ahhoz, hogy a jellemet valódi mivoltában megjelenés formáiból megismerjük. Annál inkább szükséges ez a fejlődés, mert a jellem pedagógiájának sikeres eredmény eléréséhez is a pszichológia adja az alapot.

Néhány viselkedés leírása és okainak feltárása szolgálja a jellempszichológia és pedagógia közös céljának elérését: az ember megismerését és minél magasabbrendű lelki és erkölcsi kibontakozását.

1. Aktivitás.

a) *Viselkedés:* Az aktív ember valamit állandóan tenni, létrehozni törekszik. A tevékenység nála nem bír eszközjelleggel, hanem *öncél.* Nem az a lényeges számára, hogy mit hoz létre, hanem hogy tegyen, dolgozzék. Jellemzi a gyors elhatározás, a munka láza. Ötletei, tervei vannak, melyeket minden áron megvalósítani törekszik. A legnagyobb tevékenység kö-

zepette érzi legjobban magát. Keresi az alkalmat, hogy tevékenykedhessék. Nyugtalanúságra hajlamos. Ide tartoznak a gyors tempójú személyiségek, szenvedélyes utazók, hódítók, felfedezők. Lényeges náluk a cselekvés, ha magasabb szempontból tekintve céltalan is. Az állandó cselekvés több sikert juttat nekik, mint a passzívoknak, azért természetszerűleg optimisták. Az aktív személyiségben nagy lendület van, jókedvű, friss. *Aktivitás* azonban még *nem jelent sem erőt*, sem pedig, amivel össze szokták téveszteni: *akarást*. Nők általában aktívabbak, mint a férfiak. Aktivitással együttjárhat a szabadon választott cselekvések előnyben részesítése. Egyik vállalkozás sikeretelensége nem kedvetleníti el az aktív személyiséget, másikba kezd, célt cél után kerget, egyik eszmét űzi a másik, tettet tette halmoz.

Az aktív személyiségek egyik csoportját *Paulhan* szerint (39, 48.) az *impulzív* személyiségek alkotják meghatározó jellegzetességük, az élénk, az erős és rosszul fegyelmezett, s egymást váltogató indulatok uralma. Megkülönböztet *felsőbbrendű* impulzív személyiségeket, akiknél az egyéniség erős ugyan, de nem tud ellenállni a hirtelen jelentkező indulat rohamának (*B. Cellini*). Az impulzív személyiség könnyen átbillen nevetésből a sírásba, haragja iróniává válik, állhatatlansága miatt a barátsága gyűlöletté lesz. Legélénkebb érzelmeik, cselekedeteik sem fejezik ki tulajdonképpen személyiségük teljességét, hanem csak egy részét. Innen értelmezhető a sok áticsapás az érzelmek és indulatok ellenkezőjébe. Az ilyen személyiségek sokszor kiváló szellemi és erkölcsi tulajdonságokkal rendelkeznek, mégsem tudják környezetük bizalmát maguk számára megnyerni. Megbízhatatlannak tartják őket.

b) *Az aktivitás lelki okai*: Az aktivitás motivuma legelső sorban a személyiség nagy *pszichikus energia* mennyisége. Az ebből folyó *önerőérzés* indít kezdeményezésre, cselekvésre. A nagy energiából fakadó *belső feszültségek* levezetésének legközelebbi módja az állandó tevékenység, a lázas munka. Hasonlóképp fakadhat az aktivitás *gyors tempóból*, mint alkati tulajdonságból. A személyiség lehet aktív *optimista beállítottságból*: hisz munkája eredményében, sikerében. Altruizmus, segítség vágya, áldozatkészség teszi aktívvá az emberek nagy csoportját. Ezen motivumok állítják a cselekvést nagy eszmék, embertársak és a nemzet javának szolgálatába. A lelki rugók ezen csoportjából fakadó aktivitás valódi jellemvonás.

Sokszor egoizmus, sikerhajházás feltűnés vágya, elismerésre való törekvés csupán a benső lököereje az aktív viselkedésnek. Aktív lehet valaki azért is, hogy a munka lázában szabaduljon gyötrőképzeteitől, magát feledje. Természetesen ilyen esetekben az aktív viselkedés nem a neki megfelelő jellemvonásból származik.

2. Passzivitás.

a) *Viselkedés*: A passzív emberben *nincs kezdeményező képesség, vállalkozási szellem, cselekvésvágy*. A külső indítás is nehezen mozditja ki semmittevéséből, nyugalmaiból. Nagy eszméknek nem tud odaadóan szolgálni. A tevékenység nem okoz neki örömet, nagy lendítés segítségével fog bele valamibe. A kellemetlen helyzeteket is tűri, nem tesz semmit, hogy megváltoztassa azokat. Bizonyos fokú közönbösség jár vele: neki minden jó, csak ne kelljen cselekednie. Szereti az állandóságot, ragaszkodik a *tradíciókhoz, szokásokhoz*. Főtörekvése a nyugalomszerzés. Másokat nem bánt, nincs energiája hozzá. De nem is szeret, azt várja, hogy másokból induljanak ki a szeretetáramok, az indukciónak már nem állja útját. Jó követő, mindig csak tanítvány marad. Ambíciói, vágyai, nagy céljai nincsenek. Életútját nem választja, a sorsra bízta magát. Támadásra nem válaszol támadással, legfeljebb csak védekezik. Vezetőnek nem való, nem is kíván lenni, jó alárendelt. Nem indulatos, érzései nem ragadják el; összeszedettség, állandóság jellemzi. A túlzott passzivitás kísérői: határozatlanság, vonakodás, kényelemszeretet. Tárgyakkal szemben receptív. Személyiségét nem fejt ki, türelmes, *szorgalmas kis munkás*, nem alkotóképes.

b) *Lelki gyökerei*: a passzivitás, ha *általános passzív jellegből fakad*, akkor valódi jellemvonás. Ilyenkor *akaratgyengeség, hangulati depresszió*, vagy lelki *energiaszegénység* következménye. Impulzív egvének sohasem passzívak, e viselkedéssel csekély érzelmi fogékonyság jár együtt. Ha a passzivitás nem állandó jellegű, akkor *értelmi megfontolás* is lehet az oka. (A passzív resistencia álláspontja.) Hasonlóképpen *önuralommal* is csak bizonyos ideig képes valaki passzív lenni. Esetleg *gátlás, a felelősségtől való félelem* kényszerít valakit passzivitásra. A *sértettség, dac, ürtő szándék* viselkedési formája is lehet a passzivitás. Lehet valaki azért passzív, hogy *feleljen valamely keserű tapasztalatra*, ezzel együtt jár a munkakedv elvesztése, a tevékeny élettől való szabadulás vágya, menekülés a közéletből. A túlságos aktivitás *kompenzációjának* egy tetszelgő jóvátételi állapota a passzivitás, mint az igazi éniség elta-
karója.

3. Alázatosság.

a) *Viselkedés*: Az alázatosság lényege *Buytendijk* szerint „*A teljes és odaadó objektivitás, a tárgyakba, személyiségekbe, idegen értékekbe való nyílt, allócentrikus, heterocentrikus beállítottság*“ (52, 67.). Az alázatos személyiség az értékek tiszt-

telője, de velük szemben megtartja függetlenségét. Azáltal ural-
kodik másokon, hogy szolgálja őket. *Buytendijk* különbséget
tesz *gondolati* és *érzelmi* alázatosság között. Az előbbi a tár-
gyilagos szemlélet és önzetlen belátó képesség, utóbbi a jónak
való teljes és őszinte magaatadás" (52, 68.). Az alázatos em-
bert az igazság elismerése és szolgálata *önzettelenné teszi* és ön-
maga értékének objektív tudata *szerény magatartásra* ösztönzi.
Az alázatosságból fakad a nagy *törvény- és tekintélytisztelő*.

b) *Az alázatosság lelki okai*: Ha az alázatos viselkedés
megfelel a belső magatartásnak, akkor az *igazság objektív
meglátásából* és *szolgáltatából* mintegy elsődleges beállítódás-
ból fakad. Ez a végső alapja a vallásos egvének alázatossá-
gának is, a *bűntudatból, elégtételadás vágyából, csekélyérté-
kűség* érzéséből származó alázatosságnak.

Lehet valaki alázatos, mert nagy az *önuralma*, amelyet
önlegyőzés, önnevelés által ért el. Ez *szerzett* alázatosság, de
nem kevésbé értékes az előbbinél.

*Energiahiány, szuggesztibilitás, passzivitás alárendelődési
hajlam* is lehet az alázatosság pszichés oka. Vannak viszont
egyének akiknek mindegy, hogy alázatosak vagy büszkék, ve-
zérlő motivumuk a *közönység*. Az életben sok az alázatos
személyiség, mely viselkedés nem az alázatból, mint állandó
jellemvonásból forrászik, hanem más tulajdonságok eredmé-
nye. Például lehet alázatos az egyén *számításból, érdekből*,
amikor viselkedésével valamely téren *elismerést, előnyt* akar
szerezni; vagy *áltatás, leplezés szándékából* történik: *büszke-
ség, gőg, vagy sértettség túlkompenzációjából*.

4. Káröröm.

a) *Viselkedés*: Már maga a szó is kifejezi, hogy a kár-
örvendő *örül más kárának kellemetlenségének*. A másik fájd-
alma a kárörvendő örömének lénvege. A közmondás szerint a
káröröm a legtisztább öröm. Előfordul minden közösségben:
családban, iskolában, társadalomban. Gyermekek és felnőttek
egyenként kárörvendők tudnak lenni. Gyermekekben sokkal
gátolatlanabban fejeződik ki, mint felnőtt korban, amikor a
lelki fejlettség, erkölcsiesség korlátai, mint negatív viselkedést
elnyomják. A kárörvendő gyermek, ha testvére, társa feldésben
részesül, vagy elesik, az örömét rendszerint kacagással fejezi
ki, amelyet alig, vagy egyáltalán nem képes visszatartani. Fel-
nőtt-korban már nem jelentkezik ilyen tipikusan tiszta alak-
ban, a kártszenvedett talán észre sem veszi a kárörvendő ar-
cán az elégyült kifejezést.

b) *A káröröm lelki gyökerei*: *M. Moers* fejtegeti a kár-
öröm fajait, melyek a motivumok különbözősége által állnak

elő. (V. ö. 36.) Természetes motivuma a kárörömnél, ha más kára az illetőre *előnyt* jelent. A kárörvendő gyermek örül tanítója betegségének, mert megmenekszik a kikérdezéstől. Az *egoizmus*, mely a saját boldogságot, előnyt keresi, sajnálja azokat mástól. Ha más kárát hallja, a *kontraszt által a saját boldogság érzete erősödik*. Örül, hogy nem ő élte át a kellemetlenséget. A felnőtt egyén ez esetben pusztán annak örül, hogy nem ő volt a szenvedő fél, a gyermek viszont annak is, hogy vele nem, de mással megtörtént a kellemetlenség. Ehhez hasonló motivum az *osztóigazságosság érzete*, amidőn a személyiség azzal vigasztalja magát, ha rossz sora van, hogy a másik sorsa is hasonló. Az ember alaptermészetében rejlik, hogy nem szereti, ha valaki valamiben fölötte áll, és elégtelenség tölti el, ha a másinak is hasonló kára van. *Irigység és kegyetlenség* is kapcsolódhat a motivumok ezen sorához. Sokszor csak *szenzációéhségből* fakad a káröröm a gyermeknél, primitív egyénél. Ez esetben a káröröm nem valódi jellemvonás. Valamely szerencsétlenség alkalmával rendszerint nagy tömeg verődik össze, és az emberek legnagyobb részét a rendkívüliségnek, nem mindennapiságnak látása viszi oda. A *komikum iránti fogékonyság* gyakran kelti a kárörvendés látszatát. Ha egy gyermek belecsik a sárba, az a többinek komikus és nevet rajta, esetleg nem is gondol az eset komolyságára.

5. Féltékenység.

a) *Viselkedés. A féltékenység másik személlyel szemben mutatott negatív indulat, melynek alapja a gondozásféltés, szereutféltés, önzés, önértékesülés, károsodástól való félelem.*

A féltékenység egy pozitív és egy negatív mozzanatot hordoz magában: pozitív része az *önértékesítés*, önzés, melyet az illető személyiség magában legyőzni képtelen, lemondani, áldozatot hozni nem tud. Ezért féltékenység mindig primitívséget árul el. Negatív része a *féltékenység tárgyának gyűlölettel, haraggal való eltávolítása, megsemmisítésére való törekvés*. Az indulatok ugyanis tendenciákkal járnak együtt. Például a haragos ember levezeti indulatát azzal, hogy valamit összetör, földhöz vág. A féltékenység más személyre, tárgyra, más sikerére irányul. Wallon (58, 226.) mondja, hogy már a 7—9 hónapos gyermeknél jelentkezik a féltékenység: sír, tépi a vánkost, dobálja magát. Természetesen gyermeknél, akit fejlettségénél fogva a primitív indulatkitörés uralma jellemez, a féltékenység teljes gátolatlansággal nyilvánul. Ha az édesanyja a testvérét megcsókolja, vagy azzal törődik, akkor a gyermek elfordul, haragszik testvérére, mert a *szeretettől magát érzi megfosztottnak*. A személyiség fejlődésével a féltékenység

más alakot ölt. A pubertás idején *huzamos és fájdalmas, titkos, benső önmarcangolásban* vagy *huzamos aktív versengésben nyilvánul*. A szemlélés álláspontjára helyezkedve gyönyörűséggel falja az illető és keserű mohósságal nyeli azt, ami éppen szíven szúrja. Az üldöző képzettől nem képes elfordulni, bár a másik sikere pusztulás számára. Másik faja az önkínzás; kéjeleg abban, ami neki fáj. Felnőtt korban a féltékenységnak két szélsőséges faja gyakori: az *indulat vehemens kitörése*, vagy az *erkölcsi motívumok uralma által a teljes szublimáció, önfeláldozás*.

b) *A féltékenységnak okát*, mindig a *saját egyéniség károsodásában jelölhetjük*, mely életkörülmények és életkorok szerint tipikusan változik. A *gyermekeknek* az *ápolás és szeretetföltés* a motívum, *felnőtt egyéneknek* az *érvényesülés és szerelemföltés* a leggyakoribb gyökere a féltékeny viselkedésnek. A féltékeny ember állandóan *összetéveszti magát más személyiséggel*: a másik előnyét, sikerét, az ő meglopásának tekinti: a másnak adott szeretetet úgy érzi, tőle vették el. E viselkedésnél kompenzáció nem fordulhat elő.

6. Dacosság.

a) *Viselkedés*: A dacosság különösen *gyermekeknek* a két dackorszakban lép fel, melyek közül az egyik a harmadik életévre esik, a másik a serdülés alatt áll be. Lényege az *akaratérvényesítés*. Ha a dacos gyermek valamit határozottan megkíván, a mellett megtagadással és tiltakozással szemben is kitart. Nem alkalmazkodik. A parancsra vagy tiltásra „csak azért is” lelkiület vesz rajta erőt. Ha a szokások, például napirend megbomlik, a gyermek ahhoz ragaszkodva, daccal válaszol. Nem tud alkalmazkodni, megközelíthetetlen. A szemben álló személyiséget, ennek követelését értéktelennek tartja. Előfordul ugyan, hogy úgy viselkedik, mint az engedelmes. A parancsot elfogadja, mert kiszámítja a tett következményeit. E mellett azonban a dacolót az ellentmondás szelleme jellemzi. Sokat hangoztatja az *akarom* szót. Hibáihoz okatlanul ragaszkodik. Passzív ellenállást fejt ki: nem akar enni, játszani, dolgozni. Kitérő válaszokat ad. Felesel, okoskodik, kibújik a kötelességteljesítés alól. Szándékosan lármázik, rendetlenkedik. Heves, konok, nem lehet belátásra bírni. Nem ismer el törvényeket: értelmetlen és vak bátorság űzi épp a tiltott dolgok felé. Cselekedetei indulatosak. A dac indulatkitörésekkel kapcsolódhatik: üt, harap, rúg, földre dobja magát. Elhatározásában megátalkodott, csökönyös.

b) *A dacosság maga* az első fázisban az *akarat első jelentkezése*, mely a maga erejével akar érvényesülni; A dacosság

lelki rugója a második dackorszakban a *tulzó önállósági törekvés*, amelyet heves önerőérzés kísér. Ebből fakad a *korlátok áttörésére való törekvés, a fegyelmi szabályok figyelembe nem vétele*. Sokszor az *önállóság és erő*, mely a dacos viselkedésekben kifejeződik, csak *mimelés, kompenzációs jelenség*, a gyengeség érzésének leplezése. A dacos viselkedést az *ellen-szenv, ellenszegülési hajlam és* különösen a serdülés alatt nagyfokú *kritikai beállítottság* is kiválthatja. A düh indulata, melyet egy bizonyos tehetetlenségi állapot hoz létre és az ezzel kapcsolatos *támadó és romboló ösztön* is átmehet dacos viselkedésbe. Az első dackorban gyakori a dacos viselkedés akkor, amikor a gyermek a *szoktatással ellenkező bánásmódban részesül, vagy környezete megváltozik*: a gyermek daccal ragaszkodik a megszokotthoz. A parancs vagy tilalommal szemben fellépő dacosság magva az *ellentétszuggesztióban* rejlik. A közmondás is kifejezi ezt: A tiltott dolog a legédesebb. Dac alakjában jelentkezik az *idegesség és önuralom hiánya* is.

7. Hazugság.

a) *Viselkedés*: A hazug viselkedés lényege az, hogy *másban olyan hiedelmet akar kelteni, mely nem felel meg a valóságnak*. Az álarc minden faját felveszi, hogy elrejtse az igazat. Rendszeren félelmi állapotokkal kapcsolatos, az illető fél a tett következményeitől és ez meglátszik az arcvonáson, elpiruláson, a fej lehajtásán, a szemhéj lezárásán. A hazug semmi eszközt sem vet meg, csak hogy tettét palástolja; a legtokéletesebb trükkökkel dolgozik. Gyermeknél rendszeren alkalmi hazugságról van szó, a helyzet váltja ki, melyből szabadulni akar. A gyermek hazugságát *még nem lehet erkölcsi szempontból elbírálni*, bár a hazugságot az erkölcs nem tűri, de a gyermek értelmi fejlettségénél fogva nem tartozik az erkölcsi törvények kötelező ereje alá. A hazug modora gyakran fölényes. *Haszonlesés* sokakat visz hazugságra: a kereskedő felmagasztalja árúját, holott jól tudja mennyit ér. Elmond róla minden szépet és jót, csak hogy túltegyen rajta. A hazugság sokszor a *legnemesebb cél elérésére eszközként szerepel*; a beteg előtt letagadják válságos állapotát. Az iskolai *svindli a legjobb szándékkal és segítségnyújtással* telt hazugság. A közéletben az *udvariasság* is magával hozza a hazugságot. A nagystílusú hazudozó már önmaga sem tudja, mennyi meséjében az igaz és valótlan mozzanat; nagyokat mond, óriási számokkal dobálódzik, obsitos tettekkel kérkedik. A hazug ember rendszeren nem mer más szemébe nézni, szeret témát cserélni, sokat beszél, hogy hazugságáról elterelje a figyelmet. A hazug, ha nagy intelligenciájú, akkor annak palástjába burkolja a valótlanságot.

b) *Pszichés rúgói*: A hazugság belső rúgója az esetek legnagyobb részében a *védekezés tendenciája*, mely az igazságérzet elnyomását követeli, és így szabaddá válik az út a védekezés tendenciájának érvényesülésére. A gyermek pl. fél a tett következményeitől és ha kérdezik, letagadja tettét. E védekezéssel kapcsolatos a *tehermentesítési tendencia*. Az ember természetében rejlik, hogy ami számára kellemetlen, attól szabadulni igyekszik.

A hazugság sokszor a legszebb motívumokból származik; *udvariasság*, *altruizmus* gyakran visznek hazugságba. *Szeretetből* kímélik a beteget és eltitkolják előtte a valót. A gyermekek csupa *jószívűségből* *súgnak* az iskolában. Sajnos, a *társadalmi konvenció* nem veti el a hazugságot; a *szükséghezugság* nagyon elterjedt. Vannak helyzetek, melyekből hazugság nélkül majdnem lehetetlen kibontakozni. A fogságban lévő katona nem felelheti az igazságot, ha hazájáról faggatják, mert hazáráulová válik (V. ö. Hartmann 21, 430.). Ilyenkor az etikai szempontból értékesebb motívum kell, hogy vezesse a személyiséget. A hazugságok oka lehet a *negatívítások eltitkolása* is; különösen gyermekek és a folyton magasabbra törtető egyének tulajdonsága ez. Legsúlyosabb eset az, amikor a hazugság *erkölcsi fogyatékből*, *hazug jellemből* fakad. A gyermekkori hazudozások állandósulása adja a *pseudológia phantasticát*. Az ebben szenvedő személyiség nem tudja megkülönböztetni már az igazat a valótlanról. *Dac, gyűlölet*, ártani akarás is vihet hazugságra. A kis gyermekkorban gyakran előfordul, hogy a gyermek egészen másképp mond el valamit, mint ahogy az megtörtént. Ez még nem hazugság, oka a gyermek lelkeségében rejlik, *mert nála még nem különül el tisztán a palóság és az illúziós, mágikus világ, az ő mesevilága, melyben él.*

8. Felelősségérzet.

a) *Viselkedés*: A felelősségérzettel bíró egyént nehéz megkülönböztetni a becsületes, igaz embertől. *Az ilyen személyiség tudja és érzi, hogy minden tettnek vannak következményei és vállalja is azokat.* Ahogy az energia nem vész el, csak átalakul, úgy a cselekedet sem válik semmivé, nem tűnik el nyomtalanul, hanem következményeiben él tovább.

A felelőtlen személyiség úgy viselkedik, mintha cselekedeteinek semmiféle következményei sem volnának, vagy a következmények sem ő reá, sem másokra nem fontosak. Nem érzi, vagy nem veszi tudomásul a *kauzalitást*, vagy könnyelműen túlteszi magát rajta. Ez az oki kapcsolat *morális és lélektani*, mely abban különbözik a fizikai okságtól, hogy az *oknak* nemcsak egy-, hanem *többféle következményei is lehetnek*, míg a

fizikai törvényszerűségek szerint, egy oknak egy-, legfeljebb kétféle következménye lehet.

Felelősségérzet *válasz a lelkiismeret által feladott kérdésre*. A felelősségérzettel bíró egyén lelkileg csak akkor van egyensúlyban, ha minden kérdésre, mely lelkében kötelességeivel kapcsolatban felmerül, megnyugtató feleletet tud adni. A felelőtlen a feltett kérdést elnyomja, kibújik a válasz alól.

Felelünk mindenekelőtt *saját magunknak*. A közmondás is utal erre: „Mindenki saját szerencséjének kovácsa.” Nem mindenki cselekszik meggondoltan, de önnevelés, vagy alkati tulajdonság révén a felelősségtudatban álló embert jellemzi, hogy *tudatosítja cselekedeteit, reflektál abból a szempontból, hogy tettének mik lesznek a következményei*. Pl. ismerve képességét, tehetségét, csak arra vállalkozik, amit érez, hogy meg tud tenni. Innen van hogy a felelősségérzettel bíró egyénben megbízunk.

A magasrendű erkölcsi személyiség csak olyan következményeket vesz számításba, melyek *megfelelnek az erkölcsi törvénynek* és a szerint szabja cselekedeteit is. Szemben áll a tiszta hedonisztikus, vagy utilisztikus egyénnel, aki csak a sikert, előnyt, jólétet nézi, s a szerint irányítja tetteit.

A saját lelkiismeretünkön kívül felelünk Istennek, társadalomnak, embertársaknak az érvényben lévő törvények szerint.

b) *Lelki okok*: A felelősségérzet mint jellemvonás, az alkattól származó *felelősségtudatból* ered, melynek mélyebb gyökere a *nagy energiatöltés*. A felelősségérzettel bíró egyének rendszeren *nagy intelligenciájúak s erős kritikai képességgel rendelkeznek*, melyek következtében belátják, hogy tetteiknek milyen következményei vannak. Az intelligencia mélyen felfogja a lélektani oki kapcsolatot a cselekvés és következményei között. A felelősségérzet származhat *érzékeny lelkiismeretből*, mely hamar és mindig felszólal; tompa lelkiismeret felelőtlen-séget von maga után. A lelkiismereti érzékenység lehet alkati, de lehet szoktatás eredménye is. *Morális önlegyőzés, önuralom*, sőt a *felelőtlenység kompenzációja* is lehet a felelősségérzet pszichés oka. E viselkedés túlzó jelentkezése sokszor már *patológias*, ilyenek az *állandó önmarcangolók*, akik mindenért saját magukat teszik felelőssé. Aggályos személyiségek, akik betegesen érzékeny lelkiismeretet hordoznak és ennek vádjától sohasem mentesek.

9. Megbízhatóság.

a) *Viselkedés*: A megbízhatóságot nehéz elkülöníteni a becsületességtől, felelősségtudattól, igazságosságtól. *A megbízható személyiségben*, ahogy maga a szó is kifejezi, *megbízunk, mert*

tudjuk, hogy bizonyos esetben, hogyan fog viselkedni, számíthatunk rá és szavának hitelt adhatunk. A megbízható egyén a megbízóban biztonságérzetet kelt, mely a kételkedést kizárja. Ép ezért a megbízható egyén ígérete értékkel bír, akarata erős, és kitart az ígéret mellett, míg azt be nem váltotta, bármennyire is megváltoztak volna a körülmények. *Érzi ígéretének lekötöttségét;* ez az, amiben a másik bízhatik. E jellemtulajdonság csak tapasztalatok után, az egyén cselekvéssorozatának ismerete által állítható valakiről. Megbízhatónak csak azt tartjuk, akiről tényleg meggyőződünk, hogy az. Lelkiismeretes idegen jószág visszaadásában, pénzváltásnál. Csak annyi ellenértéket fogad el, amennyit megérdemel. Zavaró ingerek esetén ugyanúgy oldja meg feladatait, teljesíti kötelességét. A rábízott titkot minden körülmények között megtartja. Jelentéktelen szolgálatokért nem vár és nem fogad el jutalmat. Még játékban sem csal. A megbízhatóságnak nagy felelősségérzet és a becsületesség a kísérője.

b) *Lelki alapjai:* Ha a megbízhatóság *eredeti beállítottságból, lelkiismeretességből, vagy igazságosságból* és ennek következtében *törvénytiszteletből, kötelességérzetből* fakad, akkor valódi jellemvonásnak minősíthető, mely *változatlanságot jelent az idő folyamán.* A megbízhatóságra az *önnevelés útja, az önuralom* is elvezet. Sőt a *megbízhatatlanság kompenzációját* is ismeri a pszichológia és a gyakorlati élet. A megbízhatóság *reaktív viselkedés* is lehet, amikor motívuma a *megbízó iránti szeretet, bizalom. Érdek, előnykeresés* sem ismeretlenek a megbízhatóság rügői között. Általában az önérvényesítés, önzés és ezzel kapcsolatos érdek minden erkölcsileg értékes jellemvonás ruháját magára öltheti.

10. Engedelmesség.

a) *Viselkedés:* Az engedelmesség lényege abban az *objektív szemléletmódban rejlik, mely meglátja az igazságot és azt a tényt, hogy az értékeliségek rangsort alkotnak.* Az emberek magasabbrendű erkölcsi értéke sem egyforma, s ez az értékfokozat az élet más területén is megtalálható; beszélünk születési előjogról, társadalmi és vagyoni különbségekről. Az a személyiség, aki ezt a tényt belátja, annak nem nehéz az engedelmesség. A vallásos érzésből forraszó engedelmesség nyitja is ebben a szemléletmódban van. A kis gyermek engedelmessége csupán a tekintélyen alapszik, viselkedésének nincs magasabbrendű indító oka, csak a szülői, nevelői tekintély. Ezt kell felváltania annak a belátásnak, hogy életünk állandó egymástól való függés és az életnek állandó ténvei vannak, melyek előtt meg kell hajolni. A társadalmi rend egyik alappillére az, hogy az ember engedelmeskedjék a törvényeknek, szabályoknak.

Az engedelmes ember ennél fogva elismeri mások felsőbb-ségét, kormányozható, hajlékony, át tudja adni magát más rendelkezésének.

A „vak“ engedelmeskedők csoportja nem keresi az okokat, hanem teszi, amit neki parancsolnak. Nézeteiket a parancsolt dolgokról nem nyilvánítják, mintha nem is váltott volna ki belőlük állásfoglalást. Egvetlen tendenciájuk önmaguk átadása, énjüknek másokban való maradéktalan felolvadása. Velük szemben áll az engedelmeskedni nem tudók csoportja, a *büszke „úrhatnám“* személyiségek, akik helytelen önkritikával rendelkeznek, és nem veszik figyelembe értelmi primitívségük, vagy fejletlen morális érzékük folytán, hogy vannak törvények, amelyek engedelmességet kívánnak. Egy ember sem található, aki nem tartozna engedelmességgel. Még az uralkodó sem, akinek pedig sokan tartoznak engedelmességgel, és jóllehet, személyi engedelmességgel nem tartozik senkinek, de talán az egyszerű ember nincs annyi szabállyal, törvénnyel (etikettel) kötelezve, mint ő, melyeket mind meg kell tartania. Engedelmeség ugyan is nemcsak más személyekkel szembeni viselkedés, hanem az objektív törvények megtartása is. *A gyermek csak személyi engedelmességet ismer*, de a kibontakozás során lassan a személyen kívüli erkölcsi és társadalmi szabályok engedelmes megtartójává válik az illető, mely már sokkal magasabb fokú, morális szempontból értékesebb engedelmesség.

b) *Pszichés rúgói*: Az engedelmesség akkor értékes, ha a fent említett *objektív szemléletmódból* származik, vagy *önnevelés* eredménye. A vallásos engedelmesség az Isten iránti *szeretetből*, parancsai iránt való *hit* és *bizalomból* keletkezik. A személyes parancsoló iránti engedelmesség is gyakran *rokon-szenből*, *magaátadás vágyából*, *szeretetből* származik, ez az engedelmes viselkedés azonban nem valódi jellemvonásból forrászik. A gyermek *neveltségéből*, *félelemből*, *tekintélytiszteletből* engedelmes. Még *önállótlan*, *szuggesztibilis*, *határozatlan*, akit szoktatni, nevelni kell az engedelmességre, s később erre az alapra épül a magasabb erkölcsi motívumokból fakadó engedelmes viselkedés. Gyermekkorban a túlságos *kemény fegyelmezés* következtében pusztán *külső* engedelmesség állhat elő. E kényszerrel kiváltott *külső* viselkedés alatt azonban a tekintélytisztelet helyett a *zsarnokság megvetése*, a *belső* engedelmesség helyett *dac*, *hatalomvágy* és *lázongás* lappang. A kifejlődött személyiségeket is alkatilag meghatározott *alárendelődési* hajlam, sőt a *lelki energia szegénysége*, *önállótlan*ság következtében valóságos szükségesség űzi az engedelmességre. Vannak egyének, akiknek a *lelki szerkezetük* olyan, hogy alárendelt helyzetre, folytonos engedelmességre praedesztinálja őket, parancsolni nem is tudnának. *Közönyből* is fakadhat engedelmes viselkedés, sőt az *uralomvágy legyőzése* által előállott *kompenzációból* is.

11. Öntudatosság.

a) *Viselkedés*: Az öntudatos ember érzi és ismeri erőit, értékét. Minden külső és belső erő felett uralkodik; legtöbbször *fejlett intelligenciájú*. Nem akar sokféle tudást szerezni. Az öntudatosság mindig a *magány felé vezet*, az öntudatos személyiség még a jó barátok közt, a legmozgalmasabb élet-körülményekben is idegen. Ha az öntudatos sértve érzi magát, akkor makacs, összeférhetetlen, engesztelhetetlen. A nagyon öntudatos egyén odamenekül, ahol el tudja feledni magát: nehéz munkát vállal, problémák megoldásába fog. Rendszerint egyedül érzi magát, csak ott elégíti ki szeretetvágyát, ahol versenytársat nem érez: gyermekek szeretetében, természetszeretben. Ha az öntudatosság nagy aktivitással párosul, akkor uralomvágy, szabadságvágy jellemzi. Produktivitás nélkül rombalásvágygá fajul. Ha egyedülálló, akkor aktivitását önmegfigyelésben, öncselezésben éli ki. Ha nem sikerült kielégíteni vágyait hatalomban, jó állásban, akkor álútat keres, és igyekszik bebizonyítani, hogy ő mellőzve van, vagy elzárkózik, lenézve környezetét. Nagy öntudatosság gyakran vezet szkepticizmusba. Normális keretek közt öntudatosság, *mélység és széleslátást kölcsönöz, lélekjelenlét és „Schlagfertigkeiten”* a velejárója. Az öntudatos ember csak akkor jóakaró, jóérzésű, ha hangadó, uralkodó. Szeret első helyre kerülni, és minden eszközt megragad, hogy azt elérje. (Napoleon.) Birtoklásvágy, büszkeség, hírnévkeresés rendesen kísérőjelenségei, bár van öntudatos, aki nagylelkű, arisztokratikus marad minden körülmény között. Az igazán öntudatos személyiség független a környezettől, értékét önmagában hordja.

b) *Lelki rugói*: Az öntudatosságnak, mint valódi jellemvonásnak legvégső lelki alapja a *nagy lelki energiatöltés*, mely *önerőérzést, aktivitást* vált ki. Ebből fakad azután közvetlenül az öntudatos viselkedés. Az öntudatosság *nagy intelligencián, tehetség tudásán* is épülhet. Az önerőérzés könnyen elfofozottá tesz, *túlságos magabecsülésre, túlzó önértékelésre*, sőt *önimádatra, önistenítésre* vezethet, mely vonások a túlságos öntudatosságot váltják ki. E viselkedés, *kompensáció* útján is előállhat, amikor is az öntudatosság éppen az öntudathiány elnyomásából és elrejtéséből fakad.

12. Önuralom.

a) *Viselkedés*: Az önmagán uralkodó ember a szó legszorosabb értelmében ura minden mozdulatának, izmának. tekintetének. Ha kell, elrejtje igazi éniét. Az önuralomnak *lényege a belső urrálévés a primitív ösztönök és tendenciák fölött*. Min-

den erkölcsileg pozitív jellemvonásnak, az erényeknek foglalat, mely kezdetben helyes fegyelmezés, később önnevelés eredménye. Az önuralommal bíró egyén tele van *helyes és szükséges gátlásokkal*, úgyhogy éniségéből nem látszik ki semmi. Csak annyit ismerünk meg belőle, amennyit ő akar. Sem testi fájdalmat, vagy jó érzést, sem lelki feszültséget, örömet, kedélyhullámzást, szomorúságot, indulatot nem lehet rajta észrevenni. Folytonos önmegtagadás és nevelés eredménye ez, amelyet állandóan gyakorol. Gondolatait, érzéseit szoborszerű arca alá rejt, szavait megszüri, tetteinek igazi indítóokát, ha kell, elfedi.

Az önuralom forrásai: Az önuralom nagy lelki energiámennyiséget és ezen alapuló akaraterőt és akarati kitartást feltételez; Vagy ami gyakoribb, szoktatás, nevelés és önnevelés eredménye. Minden emberben benne van *önmaga elrejtésének vágya*, melynek egyik eszköze az önuralom. Számos esetben *tettetése fajul*: diplomata hűvös mosolya, szélhámosok fölényes modora a legnagyobb veszély idején. Itt számítás, érdek és félrevezetési szándék az igazi motivum. Az önuralom *kompenzációs jelenség* is lehet, az *önközpontúság elnyomása*.

13. Állhatatosság.

a) *Viselkedés:* Az állhatatosság az elvek melletti hűségben nyilvánkozik meg. Lényege az *akarat állandósága az idő folyamán*. Az állhatatos egyén célképzete erős, munkát, fáradtságot, akadályok legyőzésére való erőt nem sainál. A megkezdett munkát befejezi, csak akkor kezd másikba. Nézeteiben nem egykönnyen ingatható meg. Nem akar sokfélét, egyszerre csak egyet, de azt végre is hajtja. Ez bizonyos *határozottságot, állandóságot* kölcsönöz a személyiségnek. Sikertelenség esetén nem csügged, mindaddig újra kezdi a munkát, amíg nem sikerül.

b) *Az állhatatosságnak*, mint valódi jellemvonásának *gyökere*, mely karakterisztikáját is megadja, a *kitartó akarat*. Ez teszi lehetővé, hogy az egyén az idő folyamán elveihez állandó maradjon. *Erős célképzet* és annak elérésére való törekvésből is fakadhat állhatatosság. Egves egyének állhatatosságának vezérmotivuma a *pszichés tehetetlenség, türelem, passzivitás*, esetleg ezeknek kombinációja. Az állhatatosságnak nem egyszer az *önuralomban* van a titka. Vannak egyének, akik azért állhatatosak, hogy *érvényesüljenek*, valamely *sikert érjenek el*, avagy *érdekükben áll* ez a viselkedés, ahol az érdek rugója a *pénzvágy, önzés, hatalomratörés*. Állhatatos lehet valaki *dacból*, mikor csak azért is kitart szándéka mellett, bár látja viselke-

dése helytelenségét. A *következetlenség, állhatatlanság* gyakran állhatatos viselkedéssé *kompenzálódik*.

14. Zsugoriság.

a) *Viselkedés*: A zsugori mindennek anyagi oldalát nézi. Túlságosan takarékos egész életmódjában. Kicsinyes látószögű. Mindent feláldoz, hogy javait gyarapítsa és azokat megtarthassa. Összes erőit egyetlen cél szolgálatába összpontosítja, hogy anyagi előnyöket kihasználjon. Vállalkozásokba csak kevés befektetéssel kezd. Örökké aggodalmaskodik pénze miatt, reszket egy fillérért. Magasabb eszmeszolgálatot nem ismer, csak a pénzét. Más célja nincs, csak a pénzszerzés, más nem fér be érdeklődési körébe csak a tőzsde. Tetőtől-talpig pénzszagú, kicsinyes. Rabja a vagyonnak, amit még saját kényelmére sem mer felhasználni. A szerzés nála öncél. Mindent a pénz szempontjából ítél. Kávéházba nem jár, csak vizet iszik, utazni nem megy, csak gyalog jár, a társaságot kerüli, nehogy kiadásba keveredjék. Az élet minden területén egyetlen iránytűje a pénz, ahhoz igazodik. Ha nem hallja pénze jólismert csörgését, kedvetlen, ha meg kell válnia tőle, boldogtalan, ha netalán elveszti vagyonát, nem találja élete értelmét, vigasztalhatatlan.

b) *Lelki rugói*: A zsugoriság a könnyelműség ellentéte, *egoizmusból* fakad, ha valódi jellemvonás. *Szűk látóköru, magasabb értéket nem ismerő* egyének sajátja. A zsugoriság vagyongyűjtésben fejeződik ki, anélkül, hogy a felhalmozott értéket használná és életének kényelmére fordítaná az illető. Csupán *érvényesülési vágy, hiúság, tetszelgés, magafitoktatás* a motivuma. *Kompenzáció*, a gyengeség, elnyomottság eltakarása is lehet e viselkedés célja.

15. Könnyelműség.

a) *Viselkedés*: A könnyelmű emberben hiányzik a megfontoltság. Nincs kötelességtudása. Az utolsó pillanatban kezd el mindent. Semmiből sem csinál lelkiismereti kérdést. Tradíciókkal, józan emberi gondolkodással nem törődik. Ha pénze van, azt meggondolatlanul szórja. Aki érzésselileg könnyelmű, az nem törődik semmi következménnyel, mások életének elrontása miatt alig érez lelkiismeretfurdalást. Önbizalma nagy vállalkozásokba kezd, ha nincs is hozzá anyagi fedezete, vagy képessége. Ha sikertelenséggel végződik, azon is túlteszi magát. A könnyelműség túlzott pesszimizmussal vagy optimizmussal párosulhat. Az élet napos oldalát keresi, a nehézségek nem okoznak gondot neki, elkerüli; önző, más baja nem érdekli,

hisz a maga élményeit hamar lereagálja. A könnyelműséggel rendesen emelkedett hangulat, nyíltság jár.

b) *A könnyelműség lelki alapja:* A könnyelműség gyors pszichés tempóból, a következmények látásának hiányából fakad, melynek egyik oka a *tompá lelkiismeretben*, vagy *értelmi belátás hiányában* keresendő. *Energiátlanság* és az ezzel járó *tehetetlenségből*, mint alkati tulajdonságból, vagy *hangulati depresszió* következményeként is előállhat. A *reaktív viselkedés* is lehetséges. Az is előfordulhat, hogy csak bizonyos téren könnyelmű az illető és csak bizonyos személyekkel és dolgokkal szemben; ezek lelki alapja a szeretet, segíteni vágyás, altruizmus, vagy, szenvedély.

16. Pesszimizmus.

a) *Viselkedés:* A pesszimista egyén semmi eszményiben, jószágban, szépségben nem hisz. Nincs kezdeményező képessége, bizalma, sem önmagában, sem másokban, Nem vár senkitől semmi jót. Az ajándékoknak nem tud örülni. hátha számításból, érdekből adják. A legcsekélyebb gond földre sújtja. Az ingerek iránt fogékony, érzékeny, hamar sértődik. A csalódásokra bizonyos elégteliséggel reagál: „ugye mondtam, hogy így lesz.“ Ezek az argumentumai, hogy tovább ragaszkodhassék pesszimizmusához. Vezető állásra nem alkalmas. alárendelt helyzet számára a legmegfelelőbb. Nem tud lelkesülni, ambicionálni másokat, mert saját magában sincs ambíció. Passzív és zárkózott. Intelligenciája rendszerint fejlett. Az életben az árnyékot veszi először észre. Van *gondolati* és *gyakorlati* pesszimizmus. *Schopenhauer* a pesszimista filozófia tipikus képviselője, aki gondolati pesszimizmusa mellett a legnagyobb gyakorlati érzékkel forgatta és kamatoztatta atyjától öröklött vagyonát. Viszont a gyakorlati pesszimista üzletembernek egyáltalában nem való.

b) *Lelki okai:* A pesszimizmust, mint jellemvonást a *hangulati depresszió* mely *alkati* vagy *tapasztalás* következménye hozza létre. Nagy *impulzívitás*, *sértődékenységg*, a *csalódásokra való reagálás könnyűsége* is kiválthatja. Rendszeren *nagy intelligenciájú* személyiség lesz pesszimistává. A pesszimista személyiségek gyakran nagyon *aktívak*, különösen a gondolati pesszimisták, a gyakorlatiak kevésbé. *Bűntudat*, *csekélyértékűség* érzése is pesszimistává teheti a személyiséget.

*

A viselkedések ilyenén való elemzése mutat rá a pszichés okok sokaságára, melyeknek mind része lehet abban, hogy az illető viselkedés éppen ilyen és nem más. A végső gyökérszálak kombinációját megoldva, tűnik ki, hogy a viselkedés állandó lelki beállítódásból, a viselkedésnek megfelelő jellemvonásá-

ből fakadt-e, avagy a többi motivumok valamelyike hozta létre. Ha a viselkedés állandó belső irányítóerő következménye, akkor mondhatjuk, hogy megfelelt az általa kifejezett jellemvonásoknak, és akkor a fentebb leírt viselkedések adják a jellemvonások monografiáját. A jellemvonások ismerete és szerkezetének kifürkészése nemcsak a pszichológia érdeke, hanem a pedagógiáé is, mert a jellemalakítás magasztos feladata feltételezi a jellem ismeretét. Így válik a jellempszichológia a jellem pedagógiájának alapjává.

III. Pedagógiai vonatkozások.

Előző fejezeteink kapcsán már rámutattunk arra, hogy a jellem pedagógiájának elsődleges és szükségszerű alapja a jellem lélektana; ennek eredményeit nem nélkülözheti. A nevelés feladata a harmónikus személyiség kibontakozása, vagy magasabb célkitűzéssel a magasrendű személyiség kialakítása. Ezt a célt meg sem közelítheti, ha középponti feladatának nem a jellemformálást tűzi ki. Az egyének értékét jellemük minősége szabja meg. A nevelés — mint *fejlesztő lelki ráhatás* — eredménye egyoldalú és csekélyértékű lenne, ha legnagyobb erőit nem a jellemnevelés szolgálatába állítaná.

A kérdések egész komplexuma vetődik itt fel:

1. Miben különbözik a lélektani, erkölcsi és pedagógiai jellemfogalom?
2. Beszélhetünk-e egyáltalán jellemalakításról, jellemformálásról, jellemnevelésről?
3. Ha igen, tudatos ráhatással mennyiben változtatható a jellem?
4. Mi a jellemnevelés célja?
5. Melyek a jellemnevelés eszközei?
6. Hogyan függnek össze jellem és hivatás?

További fejtegetéseink során mindezen problémák megoldásához kívánunk eljutni.

Erkölcsi és pedagógiai jellemfogalom.

A pszichológiai részben megállapítottuk a jellem fogalmát. A szempont nélküli, a pusztán teoretikusan pszichológiai jellemfogalom a személyiség *rész-egésze*, mely törekvési, akarati és érzelmi jellegzetességeket hordoz, mint tartalmi vonásokat. E tartalmi jegyek mellett az elméleti élesség számára külön formai tulajdonságok különíthetők el: következetesség, erő, egyensúlyozottság, központosítottság (55.). Ráműtöttünk arra, hogy

a *konkrét* jellem, mely szerint embertársainkat elbíráljuk, cselekvések sorozatán keresztül, magatartásokban nyilvánul.

Csupán vázlat az a jellemkép, melyet mi emberek egymásról alkotunk, akár az irodalmi művek lapján, akár mindennapi érintkezésiünk kapcsán, esetleg ki sem fejezve, csak gondolatban, s a szerint szabjuk meg velük szemben magatartásunkat is. Ez a jellem gazdag vagy sekélyes, de *valódi* tartalmát és formáját csak sejteti, esetleg áltat, megcsal bennünket. Erre a megállapításra jutottunk, amikor a viselkedések sokerű forrásait kutattuk. Ha a szó mindennapi értelmében embertársaink jelleméről beszélünk, nem maradunk a minden értékeléstől mentes lélektani jellemfogalomnál. Már a *jellemes* kifejezésünk is bizonyos pozitív értékelést fejez ki: erőt, szilárdságot lehel magából. A *jellemtelenség* hiánvt, negatívumot, meg nem felelést hordoz. Az életadta, reális jellemek pozitívítása vagy negatívítása kényszerít bennünket arra, hogy elhagyjuk a tudományosan megalkotott, — épp a teoretikus tisztaság kedvéért — absztrakt pszichológiai jellemfogalmat és alkalmazkodjunk az élet valóságaihoz, mely jelző nélküli jellemet, mint pusztá lelki tartalmat pozitív nagy negatív előjellel ruház fel, a szerint, hogy egy objektív zsínormértékkel megegyezik, vagy meg nem egyezik. Ez a standard az erkölcsi törvény. Ilyen értelemben beszélünk *jó* és *rossz*, *értékes* és *értéktelen* jellemű egyénekről. Ez az erkölcsi jellem fogalma, mely több mint a pszichológiai jellemfogalom, mégpedig az *értékelés mozzanatával bővül*. Erre vonatkozólag mondja Kornis, hogy „jellem az erkölcsi élet stílusa“.

Az értékelés az erkölcsi törvény szemszögéből történik. Az erkölcsi törvény objektív, idő és személy feletti, a cselekedetek és magatartások értékmérője. Az erkölcsi elvek végső tételek, melyek az egyén cselekvéseiben mindig feltalálhatók, mert elhatározásait következetesen irányítják. Az erkölcsi eszme az embernek a közösséggel, az igazsággal, a becsülettel való viszonyát jelzi. Minden erkölcs kezdetben vallási alapon állott, de ma már attól függetlenül önálló területet is képvisel. Az etika — mint a filozófia egyik ága — adja a világnézettől befolyásolt, cselekedetekkel, viselkedésekkel megvalósítandó eszméket. Platon négy ilven eszmét állított föl: okosság, bátorság, mértékletesség, igazságosság. Herbart öt eszmét említ: belső szabadság, tökéletesség, jóakarat, jog, és elégtétel eszméje. A kereszténység a krisztusi vallásból meríti eszméit, s a vallásos alap szilárdná, erőssé teszi az erkölcsi normát, az embernek pedig lelkesülést, lendületet ad a megvalósításra. Az erkölcsi normáknak való megfelelés adja a *jó*, *értékes* jellemet. Az az egyén, aki az erkölcsi törvényeknek megfelelően cselekszik, *jellemes ember*, ellentéte a *jellemtelen*.

Az erkölcsi jellemfogalom tehát az erkölcsi normák étellel

való megvalósítását kívánja. S jellemes embernek mondja azt az egyént, aki az erkölcsi törvényeknek megfelelően cselekszik. „Minden ország támasza talpköve a tiszta erkölcs“... mondja Berzsenyi: „A magyarokhoz“ című ódájában.

A nevelés anyagát az élet szolgáltatta személyiségek adják. A nevelő mindig konkrét jellemvonásokból fakadó viselkedésekkel áll szemben, melyeket helyesnek, helytelennek, értékesnek, vagy silánynak minősít. Így a *jellemnevelés egyes jellemvonások nevelése* és pedig az erkölcsileg értékesek kifejlesztése és az értéktelenek javítása. A jellem pedagógiája tehát az erkölcsi jellemfogalommal dolgozik. Az egyes értékes jellemvonásokat, amelyek a gyermek nemének, életkorának legjobban megfelelnek a nevelés elérendő céljául tűzi ki. Pl. a kisgyermek mintaképe az *engedelmes* gyermek. A serdülés korában már elkülönül a megvalósítandó cselekmény: fiúkat *lovaggá*, lányokat *hölgygé* akarjuk nevelni, mely gyűjtőfogalmak alatt a legszebb erkölcsi jellemvonások csoportosulnak.

A három jellemfogalmat összehasonlítva, mondhatjuk, hogy legtágabb körű a pszichológiai, szűkebb az erkölcsi, melyből a neki legmegfelelőbb tulajdonságokat válogatja ki a maga számára a pedagógia megvalósítandó céljául. Mindezeket összevetve tehát a jellemnevelés erkölcsi nevelés, mert a nevelteket az erkölcsi normák teljes és lehető legtökéletesebb életté varázslására törekszik elvezetni.

Jellemnevelés.

A jellem pedagógiájával foglalkozva, középponti kérdés-ként merül fel, hogy lehetséges-e a jellemet nevelni. Hogy a kérdésre kapott felelet kielégítő legyen, csupán azt a lélektani tényt kell figyelembe venni, amely szerint ami él, változik; a *jellem is alakul*, ámbár a jellemnek egyik lényegbevágó formai tulajdonsága a következetesség, állandóság. Állandóság és változás ellentétes fogalmak, de ez a paradoxon csak látszólagos, mert a lélek birodalmában abszolútum nincs, a relativitás pedig nem tartalmazza a vele ellentétes jelenség kizárását. A jellem csak viszonylagosan konstans, mely lehetővé teszi a viszonylagos változást. E változás egyéni színezetű. Egyik egyén szuggesztibilis, túlságosan befolyásolható, alkalmazkodó, a másik kevésbé hajlékony, szilárd elvekkel, megcsontosodott nézetekkel bír. A jellemváltozás *fő-determinálója* az alkat, s mint örökletes alap a jellem-szilárdság mértéke. A tapasztalat mutatja, hogy a jellem változhat, fejlődhet, magasabbrendűvé alakulhat. Az elsődleges jellemalapra *ráépülnek* a szerzett jellemvonások, *Boda* szerint „kristályvosodási alap alakul“, mely a jellem további fejlődésirányát meghatározza.

Ha a természetes fejlődés menetét figyelemmel kísérjük, a jellem legváltozatosabb módosulásait tapasztaljuk. A serdülő egész pszichés világa átalakul, így jelleme is. Ezt a kort a jellemkiforrás, a jellemalakulás korának is lehetne nevezni, mert a fejlődés egy időszakában sem mutat olyan tág határok közti megváltozást, mint a pubertás alatt. A jelentkező új lelki jelenségek befolyásolják a jellemet: *éntudatosulás, heves érzelmi élet, akaraterősödés, túlzó fantázia*. Az egész lelki egyensúly megbomlása, a lelki feszültségek levezetése tapasztalható; a velük járó nagyfokú érzékenység függvénye lesz a serdülő jelleme. Ez a nagy testi-lelki harc rányomja bélyegét a jellemre: szeszélyes, szélsőséges. A túlzó önállósági törekvés minden korlát ledöntésére, tradíciók elvetésére ösztönzi az ifjút. Környezetével összeférhetetlen, impulzív, titkai vannak — inkább hazudik, csak fel ne kelljen fednie azokat. — Megváltoznak eszményképei (rádöbben arra, hogy szülei, előljárói is csak emberek), esetleg teljesen rombadölnék (vallási szkepszis). El nem érhető ideálok eszményi alakjai nyűgözik le lelküket. Az ilyen ifjak teljes híjával vannak a szilárdságnak, következetességnek. E változó, forrongó kornak *cselekvésmotívumai* is mások lesznek. Nem túlzó az a kijelentés, hogy amilyenek az embernek a motivumai, olyan a jelleme. Az ifjú jellemváltozásai a legintenzívebbek, innen fakad az a pedagógiai kifejezés, hogy ifjúnál még nem is beszélhetünk erkölcsi jellemről, csak folyamatban lévő jellem-kibontakozásról. A serdülés egyes nyugodt fázisaiban és a lelki krízis végén azonban az ifjak egész lelkiségén a *megállapodottság, nyugalom, báj, kedvesség* ömlik el. A vihar előtti alapszokások ismét megfinomodva és megtisztulva uralomra kerülnek, s nem egy értékes vonással gazdagodik jellemük. Az aranyközépút emberévé válnak a túlzás, mely minden újonan jelentkező lelki tulajdonság sajátja, nem lesz jellemzőjük: a radikalizmus, racionalizmus és a szkepszis helyett a higgadság és mérséklet emberévé lesznek. Számos értékes lelki tulajdonság alapját ép e forrongó lelki állapot képezi: *Következetesség, udvariasság, szolgálatkészség és magukon uralkodóvá* válnak az ifjak.

Nem egyszer tapasztalható az, hogy nagy élmény egész életre megváltoztatja, mássá teszi az egyén jellemét. Agasztinus Szent Ambrus beszédének hatására tért meg. Egy szerencsétlenség, — a szeretett lény elvesztése, vagy valamely betegség állandó nyoma — egész életre zárkózottá, félénkké, visszahúzódóvá, magánykeresővé tehet. Az életkörülmények változása a jellemben mélyenszántó alakulást hoz létre: új jellemvonásokat dob felszínre. Pl. anyagi tönkrement nem egy ifjúnak jelleméből törölte ki a könnyelműséget és tette legkötelesegtudóbbá. Viszont léha társaságokba keveredett egyének aszsziminálódnak a környezethez. A foglalkozás magasabb élet-

stílust adhat. A bíró, ha a legkomolytalanabb jogász volt is, s a legalacsonyabb gondolatokkal kezdte hivatalát, foglalkozásának hatásaként az igazság és magasrendűség harcosává lehet.

E példák biznysága szerint van jellemváltozás. (A jellemátalakulás lélektanát már előző fejtegetéseink során tárgyaltuk. Különösen *Häberlin* foglalkozott vele bővebben (23.). Ha tehát az életnyújtotta tapasztalatok, körülmények, élmények jellemváltozást idéznek elő, akkor megvan a lehetőség arra, hogy a jellem megváltozik a nevelés hatására is. Így lesz a jellemnevelés a pedagógia egyik legnagyobb értékű területe, hisz az egyének jellege az egész életmegoldás, magasrendű személyi és társadalmi élet bázisa. Különösen a mai életviharok közepette van szükség szilárd, megbízható jellemekre; nélkülük a társadalom, a nemzet és értékes emberi kultúra el sem képzelhető.

A jellemnevelés kezdete már az első életévekre nyúlik vissza. A kis gyermek lelkisége még kívül esik az erkölcsiség körén, de pszichológiai szempontból a 2. életévtől kezdve a személyiség vonásai között találhatók egyes jellemvonások. Szoros értelemben vett jellemnevelésről tehát e korban még nincs szó, de a jellem épületének biztos alapját megásni nem lehet soha elég korán. Ezért mondja *Russel*: (Ewige Ziele der Erziehung, ford. Schnabel 76. l.) „mikor a gyermek a 6 éves kort elérte erkölcsi nevelésének körülbelül be kellene fejezve lenni.“ (V. ö. 56, 212.). A csecsemő helyes szoktatása, a harmadik életévben fellépő dac okos kezelése, az állandó következetesség, a parancsok, tilalmak tekintetében a kíváncsi jellemvonások kifejlődésére vezetnek. Viszont nem egy csunya, negatív jellemvonás gyökere ered a kis gyermek rossz neveléséből.

A gyermek iskolai életével megkezdődik a téglarakás a jellem épületén. Goethe szavaival élve, a jellem a világ forrágatában fejlődik. A gyermek az iskolabajárással kerül nagyobb szociális közösségbe, ahol megkezdődik a jellemalakulás szent folyamata. Az egoista, magaközpontú kis lényből lassankint szociális, kifeléforduló ember válik. A tanítói, tanári hivatás nagy felelősségét a növendékek jellemalakítása csak még fokozza. A mai kor új iskoláiban a jellemnevelésre nagy gondot fordítanak. Az *érdeklődés, egyéniség, öntevékenység, munka*, bizonyos *szabadság, önkormányzat* jegyében építik fel nevelési rendszerüket. Ezek pedig a jellem egészséges kifejlődésének fő tényezői.

Hogy a jellemnevelés eredményes legyen, szükséges a gyermek tulajdonságait ismerni. Egy bonyolult gép megjavítása feltételezi a gép legapróbb szerkezetének ismeretét. A lélek a legösszetettebb, legfinomabb műszernél is komplikáltabb, oly annyira, hogy a kettő egymással össze sem hasonlítható. Így a

jellemalakítás magasztos feladata kellőleg csak akkor oldható meg, ha a pedagógus a legnagyobb lehetőség szerint ismeri növendékeit. Ez nem könnyű, mert a jellem struktúrája igen el van rejtve, s csak a viselkedések, jellemvonások fedő rétegén át közelíthető meg. Nagyon sok tévedésnek, félreismerésnek lehetünk áldozatai. Minden pedagógusban, minden lélekkel foglalkozóban meg kell lenni a törekvésnek, hogy a gyermek jellemét megismerje. Ez pedig elméletileg a lélek birodalmának ismeretét, gyakorlatilag intuitív emberismeretet kíván. A nevelő elsődleges tulajdonságai legyenek: más lelkének megértése a lélekben jelentkező hatás rögtöni megérzése, olyan lelkület, mely könnyen kerül másokkal lelki kontaktusba. Ezek mellett természetesen az ismeretek tömege szükséges, legfőképpen pszichológiai jártasság.

A jellem megismerését szolgálja a gondos és részletes jellemlapok vezetése. Értékes példát nyújt erre vonatkozólag *Boda István* (8.). Ő az emberi pszichés személyiség végső összetevőit kutatja; vizsgálata a legnagyobb mélységig hatol. Nagyon jó szolgálatot tehet e téren a típuskutatás eredményeinek felhasználása. Egész más eszközökkel kell a ciklotim és a schizotim egyén jellemét faragni, hogy a nevelés eredménye a kívánatos jellemötvözet legyen. Minden jellem egyéni, soha meg nem ismétlődő, s így a nevelésnek egyéni utakat kell követnie. Csak azok a hatások válnak uralkodó tényezőkké, melyek legtöbb támasztékot találnak az egyén diszpozíciójában. A jellemnevelés sikerére döntő hatással van, hogy a nevelő milyen mértékben ismeri meg gyakorlatilag a gyermek jellemtulajdonságait. Minden egyes gyermek alakuló jelleme önálló tanulmány, melynek elvégzése nélkül a siker nem biztos.

Vannak, akikhez nem lehet hozzányulni, még az acél is szikrázva pattogna le róluk. Különösen a pubertás ideje alatt a szereteten kívül minden nevelőeszköz dacot vált ki. Minden büntetés mélyebbre ékezi azt a merész érzületet, melyet a társadalmi, iskolai forma áthágása kivált. Előfordul, hogy serdülő ifjak bandát alakítanak, és annak álláspontja szerint ítélik meg az iskolát, a szülői tekintély rendreutasításait, fegyelmi szabályait: bukás, iskolából való kizárás érdem, dicséretet érdemlő tett. Az ilyen viselkedésű jellemek sebet hordoznak magukban. Esetleg hibás nevelés eredményei: a gyermek önértetének eltiprásából fakadnak. Csak aktív, öntudatos személyiségek válnak ilyenekké, akiknek lelkéhez egyszer vésővel, máskor selymes kézzel kell nyúlni. Úgyes neveléssel ezekből lesznek az élet úttörői, nagy nehézségekkel győzelmesen küzdők.

Vannak passzív jellemek, akik körnvezetük bélvegét viselik magukon. Minden impulzusra reagálnak. Iskolákban — „mintagyermek”, de összetörnek, ha az első önálló lépést kell

az életben megtenniök. Adódnak tompa, apatikus gyermekek, akiknek nincs becsvágyuk. zárkóztak, a legkisebb negatív tapasztalat keserűséggel tölti el őket. Ilyeneknél keménység, szigor a legrosszabb nevelőeszköz.

Minden jellemtípusok nevelése sajátos eljárást kíván. A nevelés eredményét mindig az egész személyiség határozza meg. Egyesek könnyen befolyásolhatók, de a hatás nem tartós, mások nehezen, de ha egyszer hajlottak a szóra, azt meg is tartják. *A jellemnevelés tulajdonképpen az értékes, eredeti és szerzett jellemponások kibontakoztatása és a hiányzó, de szükségesnek ítélt jellemtulajdonságok meggyökereztetése, megerősítése és megszilárdítása.*

Ha a jellem fogalmából indulunk ki, akkor jellemnevelés 1. a *törekvések*, 2. az *érzület*, 3. az *akarat nevelése*. Ez az a mélyebb lelki réteg, melyből a jellemvonások forrásoznak.

1. A cselekedetek, magatartások rugóinak nagy része a személyiség *tendenciáiból, ösztöneiből* ered. A cselekvésnek folytonos impulzust, ösztönzést adnak, innen a nevük. Az impulzív egvének minden külső-belső ösztönzésnek engednek. A nevelésnek oda kell hatnia, hogy a jellemben értékrendszer alakuljon ki: az igazság, szépség, jóság utáni vágy, a magasabbrendű kibontakozás vágya, egy magasabb életsík elérésére való törekvés. Ezáltal az ösztön-élet alacsonyabb impulzusai hatásukat veszítik, s kialakul minden jellemben az erkölcsi világ rendje. A jellemnevelés állandó küzdelmet jelent az ösztönök és a magasbbrendű lelki funkciók között. Az élettendenciák, ösztönök, elsődleges törekvések nevelése, elnyomása a pszichológia és pedagógia sokat vitatott problémája. A mi állásfoglalásunk ebben a kérdésben csak az lehet, hogy *jogos és az emberhez méltó élet követelménye az erkölcsi gátak alkalmazása*, melyek minden egyéntől megkövetelik ösztöneinek, alsóbbrendű törekvéseinek elnyomását, a maga feletti uralmat. A tendenciákból nő ki: a hajlam, a vágy és a szenvedély. A hajlam a tendenciák pszichikus értéke, amely érzelmekkel kapcsolódva, a vágy alapját képezi. A vágy már konkrétizálódott hajlam. Ha megerősödik, szenvedéllyé dagad, még az akaratot is uralja. Az akarat pedig a jellem magva. Innen van a tendenciák, törekvések jellembefolyásoló hatása.

A szoktatás eredményeként már az egy-két éves gyermek tudja, mit szabad, mit nem szabad. Ezzel életünket át-meg-át-szövi a gátak hálózata. Egészséges léleknél a természetes ruganvosság biztosítja, hogy a törvények és korlátok betartása a leki magasságra való emelkedés útját jelöli. A letörések, beteges érzékenységek, idegesség már a patológia körébe tartozó lelki jelenségek.

A nevelés nem kívánja és nem is kívánhatja az ösztönélet teljes elnyomását, hanem azt, hogy ezen lelki terület energiá-

ját magasabb életsíkon hasznosítja. A pszichológia ismer „szublimációt“ természetiüknél fogva alacsonyabb lelki funkciók megnevesítését, magasztos célok szolgálatába való állítását. A nagy konvertiták (*Szent Ágoston, Szent Pál, Magdolna*) megváltozott lelkisége élő bizonyítékai a szublimációnak. Az önérvényesítés a legerősebb és legalapvetőbb tendencia, mely úgyszólván az egyén minden cselekedetét áthatja. Álutakat keres, csak hogy elérje célját. Még magát az egyént is áltatja. Az önző ember motívumait még önmaga előtt is szépíti. A nevelés célja a hajlamok, ösztönök nevelése, ha kell a károsak elnyomása. Itt kapcsolódik és a *gyakorlatban eggyéforr a jellemnevelés és erkölcsi nevelés*. Az erkölcsi törvények megkövetelése nélkül nem lehetséges az alapvető tendenciák kellő mederbe szorítása. Az erkölcsi nevelés az önuralom megszerzésében éri el befejezését a törekvésirányulások terén.

2. „*Érzület az ember erkölcsi jellegű érzelmi hajlamainak összességét jelenti. Az ember erkölcsi habitusát*“ (32, 220.). Az érzület nem egyenlő az érzelemmel. Mélyenszántó különbség köztük, hogy az érzületet a tárgytól jövő benyomás kelti, míg az érzület az alany lelkéből indul ki, továbbá az érzületet bizonyos *melegség kíséri*, az érzelmekből ez hiányozhat (39, 327.). Azonban az egyes érzelmek gyakorisága diszpozíciót teremt az egyénben ugyanazon érzelmek számára: hasonló körülmények között ugyanolyan érzelmek támadnak, mintegy *állandó alaphangulattá* válnak, ez pedig nem más, mint az érzület. A jó érzület a magasabbrendű élet biztosítója: benne jóindulat, igazságszeretet, becsületérzés uralkodik. Az érzület a cselekvés állandó forrása. Erkölcsi élet csak nemes érzületből fakad. A nemes érzület benső érték, a cselekvés ennek az értéknek érvényesülése. Az érzület azért oly nagymértékű meghatározója a jellemnek, mert az akarás és cselekvés állandóan belőle meríti indítékait. Minden képzet, gondolat indítékká válhat, ha érzelemmel kapcsolódik. Az *érzelmek a személyiséget ösztönzik minden olyan cselekvésre, mely kellemes és gátolja abban, ami kellemetlen*.

A nevelésnek oda kell hatnia, hogy az érzéseket nemesítse: az alacsonyabb rendűeket elnyomja. A kis gyermek érzelmeit szükségletei befolyásolják, később táguul az én köre és kifejlődik a benső önellenőrzés, a kontroll. Csak az állhat erkölcsi tekintetben magasabb életnívón, akinek érzelmei egyensúlyban vannak. A zilált érzélemvilág a legváltozatosabb impulzusokat szolgáltatja az akaratnak, cselekvésnek, viselkedésnek. Az olyan egyén, aki érzelmeinek rabja, sohasem lehet következetes: akarata nem jut dominanciára. Az érzelmek elnyomása újabban a pszichoanalitikusok, *Adler és Freud* tanítása szerint helytelen. Az erős érzelmi élmények tudat alá szorítása ugyanis üszkös sebeket — komplexeket — képez a lélek mé-

lyén. Kretschmer kifejezésével „a komplex önálló energikus mellékcentrum”. E komplexek a lelki folyamatokra zavarólag hatnak, a cselekvéseket determinálják. Tikkeket, neurotikus kitöréseket eredményeznek. Az erkölcsileg negatív érzelmek elnyomása szükséges, legalább is annak megakadályozása, hogy indítékká váljanak. Normális körülmények között egészséges léleknél nem okoz konfliktusokat, legfeljebb idegesesknél, túlérzékeny egyéneknél. Az érzelmek az összes lelki funkciókat befolyásolják. A heves érzelem, az indulat olyan, mint a lava, magával ragadja az egyént, ahol az akaratnak már nincs többé szava. Ez is az érzelmek nevelésének óriási jelentőségére utal.

Nem elégséges azonban az erkölcs által negatívnak ítélt érzelmek elnyomása, szükséges a léleknek nemes érzelmekkel való telítése is. Az emberi lélek magasra lendülésének: szeretetben, magafeledésben, szépség, igazság, jóság utáni szomjúhozásban az érzelem a rugója. Amilyen veszedelmet rejt magában az érzelem folyamának medréből való kilépése az indulatban, annyira emeli a lelket a nemes, a szép és tiszta érzelem. Nincs értékes élet, ha a szívben nincsenek érzelmek. Az érzelmek nemessége a magasabb értékek világába emeli az embert. Gondoljunk a hazát fanatikusan szeretőkre, akik tollal, vagyonnal, élettel szolgálták a nemzet javát. A szentek az istenszeretet harcosai, trubadurjai: *Assisi Szent Ferenc, Alacoue Szent Margit, Szent Teréz*.

Az érzelmek nevelésére nem elégséges a külső ráhatás, a nem kívánatos érzelmek eltávolítása, gátlások alkalmazásával, vagy az érzelem külső kifejeződésének megakadályozásával; nem elégséges értékes érzelmek kifejlesztése, eszmények nyújtásával, példaadással. Legfontosabb az *egyén állandó küzdelme* feltörő nemtelen érzéseivel szemben, az indulat megfékezése hosszú harc után elért *önuralommal*. Az önuralom csak az önnevelés eredménye lehet. E szerint a jellemnevelés sem érheti el közvetlenül a nevelés elé kitűzött célt, hanem mindig beletorkolódik az *önnevelésbe*; csak irányt mutat és segítséget nyújt a jelzett irányban való továbbhaladásra. Az erkölcsi kiteljesedés a személyiség saját munkája, hisz az önnevelés csak az élettel fejeződhetik be. Az egyes érzelmek nevelésével bővebben Várkonyi Hildebrand foglalkozott (55.).

3. A jellem minőségének színezetét az akarat adja meg olyannyira, hogy amilyen az egyén akarata és akaratmotivuma, olyan a jelleme. Ha ismerjük az egyén cselekvésmotívumait, ismerjük jellemét. Addig szilárd, következetes, erkölcsi szempontból értékes jellem nem alakulhat ki, míg az akarat nem uralkodik a tendenciákon, ösztönökön, érzelmeken. Az akarat komplikált lelki folyamat. Működésében több mozzanatot különböztethető meg.

1. *A célképzet feltűnése a tudatban,*
2. *a motiváció,*
3. *elhatározás,*
4. *az elhatározás megvalósítása: cselekvés.*

A jellemnevelés szempontjából legfontosabb a *motiváció*. „A motiváció a cselekvés megokolása: ráció, értelmi alap, mely hatóokul szolgál az akarat létrejöttéhez” (59, 305.). A motiváció dönti el a cselekvést. Sokféle forrásból fakadhat: ösztön, vágy, szenvedély, érzelem, indulat, értelem, szokások, környezet, melyek gyakran ellentétbe is kerülnek egymással. Különösen az ösztönök, a tendenciák és a magasabb lelki funkciók állanak egymással harcban. A motívumok-kötegében megvan a tendencia, hogy mindig az etikailag legértékesebb impulzus legyen dominánssá az akarat számára. A *legértékesebb* motívum azonban relatív, mert az ösztön, vágy, érzelem szép formába öltöztetik motívumaikat, hogy érvényre jussanak. Minden képzet vagy gondolat indítékká lesz érzelmi hozzájárulással (53, 83.). A jellemnevelés tulajdonképpen akaratí rugók nyújtása. Az akaratindítékek szánt eszméket érzelmekkel kell tárítani.

A nevelés célja a növendék akaratát a legmagasabbrendű értékek, az ideális értékek irányába beállítani. A gyermek első értékítéleteit a környezet szabja meg. Innen van a példa eléggé nem hangsúlyozható jelentősége. Fontos hogy az értékrendszer összeforrjon a gyermek lényével. Arra kell őt szoktatni, hogy önmagát és a külvilágot magas szempontból figyelje. Elhatározásainak célja eszményi legyen. Az erkölcsi irányelvek követése az akarat nemes beállítódását állandósítja, s ezzel megalapozza a jellemzilárdságot és az ember belső szabadságát.

Az akarat s így a jellem formai tulajdonságai: a) az erő és b) következetesség.

a) Az akarterő a személyiség energiakészletétől függ. Vannak erélyes, energikus, gyenge, ingatag emberek. Lehetséges az is, hogy valaki nagy energiájú, bár energiaszegénynek látszik, mert az erő nagy része nem motorizmusokban, hanem fantáziában, emocionális elemekben aktiválódik (23, 158.). Sokszor az energia nagy része belső küzdelmekre használdik fel, s a külső cselekvésekre már nem jut. Az ilyen gyermekek csupán a jó feltételig, elhatározásig jutnak el, de a cselekvés végrehajtására már nem képesek. Megfogadják, hogy nem érintkeznek rossz pajtásokkal, de képtelenek arra, hogy a baráti viszonyt szétszakítsák. Sokszor szokás és példa eredménye az ilyen viselkedés. Pl. szülő, nevelő, aki csak ígéri a büntetést, de sohasem váltja be. A nagyon erős akaratú gyermekek nevelése külön gondot igényel: minden kényszer, keményebb eszköz makacsságot, dacot vált ki. A gyermek akaratát megtörni

sohasem szabad, esetleg akaratnélküli bábbá kompenzálódhat a helytelen nevelés miatt. Az erő adja az akaratit erőfeszítés mértékét. Akkor jelentkezik, ha az akarat létrejötté gátolva van, vagy ellenkezőleg, ha a gátlás hiányzik. Az akaratit erőfeszítés az akaratnevelés legjobb iskolája. Az akaratit erő különösen abban nyilvánul, hogy az egyén a cselekvés elé gördülő akadályokat sikeresen legyőzi. Az akaratit erő tulajdonképpen jellemelő, mely győzelmet jelent az akadályokon. *A jellemes ember akaratit erős; a jellemtelenség gyengeséget, gyávaságot árul el.* Az első Kornis kifejezésével az *erkölcsi stílus*, az utóbbi a *stílustalanság*. Az erkölcsen a fortitudot a négy főerény közé sorolja. Az elvek mellett való kitartás még lelki viharok közt is a feltornyosodó akadályok leküzdése a legnagyobb erőit követeli; ezért minősítjük erkölcsi szempontból a jellemelőt erénynek.

Az akaratit erő aktív formái: bátorság, tevékenység, vállalkozó szellem; passzív formái: türelem, állhatatosság, kitartás (59.). Nagy szent célok szolgálata; az igazság, a jóság eszméjéhez való hűség, sokszor a legnagyobb bátorságot követeli. Az ember élete a legnagyobb küzdelmekkel van tele, melyek kitartást, meg nem torpanást kívánnak. A jellemnevelés első feladata, hogy az akaratit erőt nevelje, a belső impulzusok legyőzésével, melyek a jellemfejlődés belső akadályai; továbbá a bátor tettekkészség, kitartás attitűdjét kell elhítenni.

Ez akaratit erő s ezzel együtt a jellemelő nagy foka már erőszakosságot eredményez. Fontos, hogy a jellemelővel mértékletesség és bölcsesség párosuljon. Az élet olyan helyzetek elé is állít, ahol a kitartás és erősség vaksággal volna egyenlő. A nézet- és elhatározásváltozás erény, ha okosságból fakad. Az erő akkor válik értékké, ha az egyénben megvan az erő tudata, mert ezzel termékeny és nagy tettek létrehozójává lesz. Az öntudatosság kifejlődésében segít a siker. A legcsekélyebb elért eredményt a nevelőnek nem szabad figyelmen kívül hagynia. A siker elismerése a nevelő részéről adja a legnagyobb ösztönzést a továbbfejlődésre.

b) Az erő nagy mértékben befolyásolja a jellem szilárdságát, megingathatatlanágát, az állandó elveknél maradást, mely már következetesség, vagyis az akaratit erő és következetesség együtt járnak. A jellem kardinális tulajdonsága, mintegy karakterisztikuma a következetesség, az elhűség. Az életben jellemes emberben következetes embert értenek. A következetesség kizárja az impulzivitást, a folytonosan más szellemi arculatot. A következetesség csak gyakorlás, nevelés útján érhető el: fegyelem, parancs, törvény pontos megtartásával. Különösen az ifjú alig tűri a törvények korlátait. Minden törekvése, hogy „kirughasson a hámból, szabad legyen,” s értelmével alig tudja belátni, hogy a legnagyobb, legértékesebb er-

kölcsi szabadság: a törvények megtartása, és abban való következetesség.

A következetesség lerombolói az érzelmi impulzusok. Az impulzív egyének állandóan változnak, jellemükben nincs egy kristályosodási középpont, elvszerűség. A közvélemény *gerinctelennek* tartja, s az élet ide-oda dobálja őket, mert nem tudják lábaikat megvetni elveik mellett. Széchenyi írja fiának: „Kell, hogy az ember magának parancsolni tudjon, olyan keményen tudjon parancsolni, hogy azt, ami szükséges, méginkább amit kötelességének kell éreznie, megtegye és elvégezze, akár kedve telik aztán benne, akár nem, mégpedig éppoly pontosan, kimerítően és tökéletesen, mintha igazán élvezné” (47, 34—35.). A következetesség nagy önuralmat kíván, melynek folytonos gyakorlása az egész nevelés folyamán szükséges.

A *következetesség* lényegében az *érzület és akarat állandó iránya*. Ugyanazon motívumok érvényrejutása, alapelvekhez való ragaszkodás. Ezek azután a cselekvések állandó formáit hozzák létre. Minden állandósulás gyakorlat eredménye s egyrészt a cselekvés könnyűségét, másrészt gépiességét vonja maga után. A mechanizmus veszélyének nem szabad kikezdenie a jellem fokális tulajdonságait, vagyis a következetesség sohasem törpülhet tudattalan szokássá, mert akkor elveszne nagy erkölcsi értéke. A krisztusi etika az erényt *jó szokásnak* tartja. (*Habitus bonus moralis.*), de ez nem jelent mechanizmust. Az erkölcsi törvények megtartása nem jelenti azoknak cselekvésekben való teljes megvalósulását, csak feljűk való állandó törekvést. Nagy különbség van erkölcsi elvek és a mindennapi életben tapasztalható megvalósulásaik — a cselekvések — között. A cselekvések forrása az etikai gondolkodás, mely mindig ruganyosságot kíván a jellemtől. A következetesség nem zárja ki a megváltozást. Az a bölcs, aki, ha belátta, hogy helytelen az állásfoglalása, akkor megváltoztatja azt.

A jellemnevelés tényezői.

Megállapítottuk, hogy a jellemnevelés célja az erkölcsi életstílus elérése. Lényegében erkölcsi nevelés: az erkölcsi elveknek megfelelő érületi és akaratú élet kibontakoztatása. A jellemnevelés tényezőit a következőkben jelölhetjük:

1. *Pélaadás.*
2. *Eszmények nyújtása.*
3. *Motiváció.*
4. *A tantárgyak jellemképző erejének felhasználása.*
5. *Önismeretre, önnevelésre, önuralomra való szoktatás.*

E tényezők között éles határt vonni és egymást kizáró fel-

osztást adni nehéz, mert működésterületük egymásba áthul-
lámzik; összeszövődve, kombinálódva dolgoznak a jellem ki-
alakításán. Pl. a szuggesztíó, példa, eszmények szerepe, any-
nyira rokon lelki hatások, hogy szétválasztásuk csak elméleti
síkon történhetik.

1. A gyermek első tapasztalatait környezete útján szerzi.
Hosszú idő telik el, míg önálló lényvé fejlődik, s addig má-
sokat utánoz, másokat mintáz. Környezetétől kapja indítékait
a cselekvésre, viselkedésre. A jó példa hatása a jó szokások
és értékes cselekedetek sorozatának forrásává válik. Nagy igaz-
ságot fejez ki Seneca mondása: „Rövid és hathatós a jó pél-
dával való okoskodás.” A példa hatása azon lélektani törvény-
szerűsége nyugszik, hogy a léleknek viselkedésekben való ki-
fejlődése *szuggesztív erővel bír*. A szülők kettős viselkedése
— maguk között és mások előtt — a gyermekben is hasonló
viselkedést vált ki Apró — talán csak konvencionális — ha-
zugságok a speudológia phantastica első lökőerőivé válhatnak.
A gyermek ingatag jellemének oka sokszor a szülők és nevelők
következetlen magatartásában keresendő.

Minden kor pedagógusa hangoztatta a példa nagy jelen-
tőségét. *A gyermek különösen szuggesztibilis*, befolyásolható.
Hány fejlődő jellem sírját ásta már meg a pajtások rossz er-
kölsi példája: a banda, klikk maga alkotta morálja. De viszont
jó környezet, nemes és erős egyéniségek hatása a nagyobb ér-
tékek világába való beállítódást eredményezi. Nem egy kima-
gasló jellemű egyén erkölcsi magasrendűségének kifejlődése az
állandó példa hatásának következménye. Minden élmény dön-
tő fontosságú lehet a további jellemfejlődésre.

2. A példa hatása folytán kapcsolódik bele a jellemne-
velésbe az *eszményképek* szerepe. A kiemelkedő erkölcsi jel-
lemek példája emelkedetté, jobbá tesz, lelkesülést kelt, ami
már a követés magva. Eszmények kellenek az embernek, hogy
maga fölé emelkedjék, s a legnagyobb értékek harcosává vál-
jék. Az eszmények nyújtása nagy óvatosságot és körültekin-
tést kíván. Az erkölcsi eszmények csak úgy válnak valóra,
ha a *gyermek egyénisége a kiindulási középpont* és érdeklő-
dési körének megfelelően állítják lelke elé vonzóvá varázsolva
az erkölcsi törvény konkrétumát. Foerster hangsúlyozza és
könyveiben dokumentálja azt, hogy a gyermek lelkiségétől
nem messzefekvő, soha el nem érhető ideálképet adjunk, mert
akkor elmarad az eszmény termékenyítő hatása. Az ideálok ak-
kor értékesek, ha nem túlságos magasságban lebegnek felet-
tünk és így tettekben megközelíthetjük őket, nem csupán fel-
nézésre inspirálnak. Nem a rendkívüliségek, csodálatos telje-
sítmények ragadják magukkal a lelket. A mindennapi élet-
problémák magasrendű megoldásában kell segíteniük az esz-
mélyi lelkiségek példáinak.

Lisieuxi kis *Szent Teréz* minden leánylélek eszményévé magasztosulhat, mert a mindennapi apró életesemények tették szentté. Maga mondja, hogy az „apró lelkek ösvényét” akarta sokak számára megjelölni, azokét, akiknek nincsen sasszárnyuk az égberепülésre, de mégis az égbe akarnak jutni. A csekély érdemek útján el is jutnak, mert a legmagasabb erkölcsi eszmét, Istent szolgálják parancsainak hű és következetes megtartásával.

A serdülő fiú eszményképe a *lovag*. Lelkiségéhez ez áll legközelebb. Hogy lovagnak neveztessek, kell hogy udvarias, szolgálatkész és igazságos, bátor, a nehézségek idején kitartó az isteni és emberi törvények tisztelője legyen.

A növendékek elé kitűzhető a *munkásság* eszménye is, amely, a jellemnevelés egyik aktív tényezőjévé válik, ha megszerettetése és elvégeztetése nem öncélú, hanem magasabb célkitűzéssel történik.

A munkára való nevelés valóban szorosan egyékapcsolódik számos értékes jellemvonás kifejlődésével. Az új típusú iskolák teret engedve a gyermek tevékenységi vágyának és felhasználva kezdeményező képességét, az önálló munka révén az *élet és jellem iskoláivá válnak*. Az akadályok legyőzése az *akarati erőfeszítés*, a szociális munkaközösség pedig a *társasélet formálta jellemvonások kifejlődéséhez vezet*. A nemes verseny, a sikerre való beállítottság, egymás segítése és támogatása a növendékek jellemét csiszolja és kikristályosítja benne a *kötelességtudás*, a *helyes önértékelés*, a *mindig értékesebbre törekvés*, a *lemondás* jellemvonásait. A segítség nélkül végzett munka *határozottságot, önállóságot, kitartást és erőt* ad a jellemnek, továbbá *emeli az önbizalmat*. A dolgozás nemesítő hatású: *odaadást kíván*, a tennivalók láncolata *állandóságot, szorgalmat* (feltételez. Az önként vállalt feladatok elvégzése, többletteljesítmények a *kitartás* és *akaraterő* iskolái. A munkaiskola valóban az értékes jellem kibontakozásának leghatásosabb tényezője, a *pontosság, becsületesség, felelősségtudat, összetartás* s a fentebb említett erkölcsi vonások talaja és kifejlesztője. Hogy a nevelő a jellemnevelés igazi útjára vezethessen, saját becsületes és lelkiismeretes munkájával mutassa az utat az irány nélkül tévelygő léha, vagy munkát kerülő növendékeknek. Az erkölcstelenség talaja leginkább a hanyagság és tunyaság. A közmondás is rövid szentenciában tapint rá az igazságra, mikor azt mondja: munkásság az élet sója, mely a romlástól megóvjaa.

3. Az erkölcsi cselekvés rugója nem a pusztá utánzás, hanem a *motiválás*. Az indítékadás útja legelsősorban az érzelmeken át vezet. Az értékes motívumok tetté való kristályosodása nagyrésztben az érzelmi élet nemességétől és egyensúlyától függ. A motívumok harcából az az indíték kerül ki

győztesen, amelyik a gyermek legprimitívebb ösztöneiből és érzéseiből fakad. A cselekvésindítékokra való hatás csak akkor válik termékennyé, ha a gyermek ösztönéletét, impulzusait veszi alapul. Így a *jellemnevelésnek a személyiség mélyéig, egészen az ösztönökig, tendenciáig kell hatnia.*

Az eszmények életté való váltása is azon dől el, mennyiben válnak a növendékek indítékforrásaivá. A gyermek lelkiségéhez közelálló eszményadás válik csak a jellemnevelés sikeres tényezőjévé. Ha a nevelő a gyermek motivumát irányítani tudja, akkor kezében van a gyermek jellemfejlődésének további iránya és elvezetheti növendékét a legmagasabb eszmények szolgálatáig.

4. Az iskolai élet keretén belül megtalálható a jellemnevelés minden módja és eszköze. Az iskola nem válhat csupán az ismeretek terjesztőjévé, mely túlzó intellektualizmus-hoz vezetne. Az érzület és akarat nevelése ép oly feladata az iskolának, mint a léleknek tudással való telítése. Az iskola meg is felel jellemnevelő feladatának, már a kedvező szociális környezet nyújtásával, de méginkább az *ismeretanyagban rejlő értékes jellemalakító tényezők* hasznosításával. Minden egyes tantárgy felmérhetetlen jellemnevelő értéket tartalmaz, amelynek kellő pillanatban való felhasználása a pedagógiai siker talpköve. Ismeretnyújtás közben számtalan helyzet adódik termékeny érzületnemesítésre és akaratedzésre. Ezek mellett való elsiklás pedagógiai vétek lenne. Az egyoldalú értelmi kiművelés megfelelő finom érzület és erkölcsi jellem nélkül a nevelés legnagyobb tévedése. Jellemnek és tudásnak párosulnia kell, hogy a nevelés elérje célját: a *harmónikus ember kialakítását.*

Vizsgáljuk meg, hogy az egyes tantárgyak miként szolgálják a jellemnevelést:

a) A *történelem* szellemóriásainak vonzó alakban való bemutatása a példa szuggesztív erejével ragadja magával a növendék lelkét. Az élet kimagasló egyéniségeivel nagy jellemeivel sorra megismerkedik a növendék iskolaévei alatt. *Széchenyi, Rákóczi*, mindent áldozó honszerelme. *Mátyás* király igazságszeretete, *Deák Ferenc* politikai bölcsessége a kiváló jellemvonások ragvógó példái. *Szent István, Szent László, Szent Imre. Szent Erzsébet* soha ki nem törölhető nyomot hagynak a fejlődő lélekben. Mint a magasba törő lelkiség, életbölcsesség, hitbeli buzgóság, felebaráti szeretet lángoszlópai világítanak a gyermek lelkében és a jellemformálás legmélyebb tényezőivé lesznek.

b) A *vallásoktatás* egyrészt az *erkölcsi belátást* célozza a vallás törvényeinek megismerésével, másrészt beláthatatlan perspektívájú jellemfinomodást és *erkölcsi magasralendülést* eredményez. Nem egy ifjú és felnőtt ember ajkát hagyta el az

a kijelentés, hogy jellemének értékes kialakulására a hittan-órák döntő befolyással voltak. A szentek véget nem érő sorából minden egyes növendék lelkiségének megfelelő eszményt választhat, aki ösztönzi őt jellemének tökéletesítésére. Minden szent lelkisége *remekmű*, egy egész élet hősies önnevelését dokumentáló ötvösmunka. A szentek a leggyönyörűbb jellemvonások hordozói, az erkölcsi törvények életté tevői. Bennük az erkölcsi eszmény teljességgel megvalósul, vérré válik, még az élet lüktetését is érezzük rajtuk. Ők a legmagosabb erkölcsi rend s az ember által elérhető legfelsőbb életnívó képviselői, s mint ilyenek adják a legértékesebb ösztönzést a jellemek kibontakozásához.

c) *Az irodalmi művek* jellemei jó vagy rossz irányban de tagadhatatlanul befolyásolják a növendék jellemfejlődését. Az értékes jellemek példája csak akkor hat termékenyen, ha *lélektanilag vannak felépítve s a valóságnak megfelelőek*. Egy semmi realitással nem bíró jellem alak értékes ösztönzést sohasem adhat. Itt kell szólnunk arról, hogy az ifjúság kezébe kerülő könyvet nagyon meg kell válogatni. Sajnos az ifjúsági irodalom hiányokat mutat. Fontos, hogy a nevelő az értékes irodalmi műveket szerettesse meg növendékeivel, és oda hasson, hogy könnyű fajsúlyú, sőt kétes értékű munkát ne olvassanak.

d) *Természettudományoknak* jótékony hatása az érzületre és akaratra nem vitatható: *természetszeretetre*, a haza és a szülőföld szeretetére ösztönznek. A növény és állatvilágban mutakozó *rend, célszerűség, egymásrautaltság* — ha tudatalatt is — de az emberi *együttérzés, szolidaritás* érzését mélyítik.

A köznyelv is egyes állatokat bizonyos jellemvonások képviselőinek tart: az oroszlán az erő, a hangya és a méh a szorgalom, a róka a ravaszság, a teve a kitartás, a szívósság, a veréb a szemtelenség, a macska az alattomoság és a kutya a hűség szimbóluma.

Az erdő növény és állatvilága a legmélyebb egymásrautaltságban, *szimbiozisban* él. A fák adnak árnyékot az alattuk meghúzódnó nedvességet kedvelő moháknak, páfrányoknak. Rejtekhelyet és táplálékot kapnak az erdő vadjai. A bogarak gondoskodnak a megtermékenyítésről. A talaj is más, mint a mezőn vagy városban. Egütt kell élniök egyes növény- és állatesaládoknak, hogy létüket fenntarthassák, és hivatásukat betölthessék. Ilyen gondolatok kidomborítása a *szociális kapcsolatok elmélyüléséhez* és a társas erények kialakulásához segít.

e) *A természettan és matematika* a pontosság, törvénytisztelet, kitartás és nemes örömök forrása. A problémás fizika- és matematikatanítás nemcsak az elme csiszolója, hanem a jellem alakítója is. Az ilyen feladatok mellett hosszabb ideig

ülni és gondolkozni nem könnyű mesterség; a nehézség fokozódik, amikor még a játék és szórakozás vágyának leküzdése is hozzájárul. De ha a problémák megoldása sikerült, akkor az említett tárgyak a *kitartás*, *akarat* és a *nagy kötelességtudás* kialakítói lesznek. Kiváló példáink vannak erre: *Edisonról* mondják, hogy az izzólámpa felfedezéséhez 6000-féle anyagot próbált ki, míg megtalálta a megfelelőt. *Archimedes* állandóan foglalkozott megoldatlan problémájával; e kitartás eredménye lett aztán a boldogító „heuréka”. *Pascal* akkor oldotta meg a legnehezebb matematikai példákat, mikor túrhetetlen fejfájás kínoztta.

5. A nevelők jellemalakító munkája nem nélkülözheti a növendékek hozzájárulását. A nevelést bizonyos életkorban az *önnevelésnek* kell felváltania. Önnevelés pedig csak *önismere-ten* épülhet.

Az emberek oly kevésbé ismerik önmagukat. Titkok vagyunk egymás előtt, de sokszor hét pecsétetes titok önmagunk számára is. A delphoi mondás még ma is parancsot jelent minden ember számára: „Ismerd meg magad!” Az önismeret bölcsesség, aki ismeri önmagát, abban az önismerettel együtt bizonyos többre, magasabbra törekvés vágya jelenik meg. Senki sem marad alacsony fokon, ha tudja, hogy ott áll. Az önismeret serkentő, ösztönző ereje, az egyént önnevelésre készíti. Erkölcsi nagyság, igazi jellem, csak az önismeret nyomában járó önnevelés gyümölcse lehet. Az Evangélium számos helyen önismeretre int. Kempis Tamás is azt mondja: „önmagadra szegezd szemeidet, és mások megítélésétől óvakodjál” (29, 27.). Nagy lelki vakság homályosítja el látásunkat, s napról-napra magújul a gerenda és szálka mélyértelmű hasonlata. „Álcáskodunk magunk és mások előtt.” A világ csupa bagoly, mely nagyfejű verébbel csúfolkodik” (35, 85.). Kicsinyes és nevetséges az emberi hiúság; meggátolja az önismere- tet, pedig az értékes jellem legelső követelménye az önismeret, mely annak helyes fejlődésirányát meghatározza. Amíg az ember menekül önmagától, csalja önmagát, maga számára is álarcot visel, addig jellemfejlődésről nem lehet szó. Az önismerethez való eljutás már intelligenciát és erkölcsi belátást tételez fel. *Foerster* szerint „a legnagyobb amit a nevelés az embernek adhat az, hogy önmagához igaz legyen.” Széchenyi mondja, hogy: „akiben nincsen igazi önismeret, annak nem lehet élettudománya sem” (14.197.). Az önismeret legjobb iskolája a belső reflexió, a lelkiismeretvizsgálat. A tettekéről, viselkedésekről való beszámolóhoz hozzátartozik az értékesebbé válás gondolata. „A legsötétebb földrész az emberi szív” — mondja *Foerster* (15, 92.). de rendszeres lelkiismeretvizsgálat nyomán lehullik a lélek szeméről a hályog, s teljes valójában láthatja önmagát.

Az önnevelés csak ilyen biztos alapon indulhat meg. Az állandó ellenőrzés segít a folytonos magasbatörésben. Az erkölcsi téren a stagnálás visszaesést jelent; eszmények kellenek, melyek felé való törekvés ad lendületet és nem engedik a helybenmaradást. Az önnevelésnek csak az étellel szabad befejeződnie. A mindennapi élet számtalan alkalmat nyújt az önnevelésre. Jellemes ember sohasem lesz abból, aki a pillanat szeszélyének enged, akinek nincsenek elvei és azokhoz való ragaszkodása. Szépen mondja Széchenyi: „De hogy élettelen tudósként ragadjanak magukkal a hullámok s mi még annyira sem szabhassuk meg irányukat, hogy saját akaratunkból érjük el életünk bal- vagy jobbpartját, ezt egy olyan lelkes lénynek, mint amilyen az ember, mégsem kellene eltűnnie“ (47, 46.). Az *önnevelés* különösen az *akarat erősítése*, hogy az uralomra juthasson minden impulzussal szemben. Az *önnevelés koronája* az *önuralom*, az akarat uralma, az érzékek, ösztönök, érzelmek, külső behatások felett. Az önuralom a legértékesebb jellem sajátja, teljes erkölcsi szabadság, benső függetlenség, kemény harc, hosszú évek küzdelmeinek győzelmi bájérja.

Az önuralomra való nevelés, már a korai gyermekkorban a *fegyelmezással* kezdődik. Az élet állandóan szabályok megtartását kívánja az embertől. A jellemesség azon fordul meg, hogy az egyén aláveti-e magát a mindennapi élet hozta erkölcsi törvényeknek. Ehben segít a fegyelmezés. A gátlások alkalmazása adja meg a gyermeknek azt a tréninget, hogy későbbi életében már maga fegyelmezzék magát, s uralkodjék önmagán. A belső „konstruktív diszciplína“ az értékes jellem egyik tényezője. Ehhez vezet a külső fegyelmezés: parancsok, tilalmak alkalmazása. Aki fegyelmezni tudja önmagát, az nem enged az érzelmek és ösztönök pillanatnyi szeszélyének, hanem elveihez ragaszkodik a legnagyobb zavaró mozzanatok között és küzdelmek árán is. Így válik az igazi fegyelem az *akaraterő*, a *következetesség*, és az *önuralom* forrásává. A gyermeknek meg kell szoknia azt, hogy engedelmeskedjék kezdetben a szülői, nevelői tekintélyek, később az erkölcsi parancsnak. Helyes ha a fejlődés folyamán eltűnik a *pasfegyelem*, és helyét az erkölcsi belátás foglalja el. A személyes tekintélyi hatást fel kell váltania az objektív erkölcsi elvek előtti meghajlások, mely belső fegyelmezettség nélkül nem lehetséges. A magasabb életcél szolgálata folytonos önfegyelmezettséget kíván. Ezt csak helyes neveléssel lehet elérni, úgy, hogy a *fegyelmet* a *gyermek természetéhez szabjuk*. A gyermek így könnyen megszokja a rend megtartását, alázatos meghajlást a törvények előtt akkor is, amikor a fegyelem személyes megkívánója nem „áll a háta mögött.“ Helyes neveléssel a szabályok és gátlások feállítása lesz az önuralom és belső

szabadság hatékony eszköze. „Kötelességteljesítés, felelősségérzet, kitartás, erőfeszítés a fegyelmezés végső célja” — mondja Várkonyi (55.). E cél elérése a legszebb jellemvonások kialakítója.

A parancsok, tilalmak alkalmazásánál nagy körültekintéssel kell eljárni. Inkább *parancsot adjunk*, mely a cselekvésnek pozitív irányát jelöli meg. Tilalmak — negatívumot jelentvén — inkább vezetnek eredménytelenségre, hisz „tiltott dolog a legédesebb” — mondja a köznyelv is. A parancsok és tilalmak alkalmazásánál főelv, hogy ne sokat, de ha valamit megkíván a nevelő, akkor ne tágítson, legyen következetes, mert csak így lesz a növendék erkölcsiségének kifejlődésére jó hatással. *Következetesség* a parancs és tilalom esetén elsődleges tényező a növendék következetességének kialakulásában.

Rendesen a parancs és tilalomhoz *szankció* kapcsolódik: *jutalom, büntetés*. E két tényező pedagógiai alkalmazása a kis gyermeknél hozza meg gyümölcsseit. Magasabb életkorban nem szabad, hogy a gyermek motivumává váljék a büntetés félelme, vagy a jutalom reménve. Fontos, hogy az értékes jellemű ifjú az erkölcsi törvénynek erős és következetes megtartójává legyen, többé nem külső fegyelmezés miatt, hanem belső önuralomból. A pedagógusok megpróbálkoztak azzal, hogy a jellemnevelés tényezőit magukra a növendékekre bízták. *Tratzendorf, Hermann Lietz* iskoláira, továbbá a *debreceni, sárospataki* és *amerikai* iskolákra gondolunk. Ezekben az iskolákban a fegyelem fenntartása a növendékek dolga volt. Hasonlókép a szankciók kiosztása is. Kétségtelen, hogy ennek az eljárásnak vannak előnyei, de hátrányai is. A növendék még nagy fokban *szubjektív*, nincs kellő erkölcsi belátása valamely tett elbírálásához és ez a ténykedés sok negatív jellemvonás, jellemferdülés forrásává lehet: *féltékenység, bosszúállás, befolyásolhatóság* stb.

A helyes fegyelmezés eredménye az önuralomban éri el csúcspontját, mely közelebb visz a nevelés céljához, ugyanis *Foerster*, a nagy gyakorlati jellemnevelő mondja: „*Emberré nevelni valakit annyi, mint alkalmat adni, hogy szellemi erejének tökéletes mestere lehessen az önuralomban*” (18, 133.). Az önuralom hiánya főforrása a jellemhibák elterjedtségének. A modern kor szívesen minősíti idegességnek, már a gyermeknél is, az uralkodni nem tudást önmagukon.

Az egyénnek értéket, méltóságot, és legnagyobb boldogságot az önuralom kölcsönöz. Az élet magas stílusú megélője, az élet művésze csak az lehet, aki önneveléssel elérte az emberi erények foglatátát, az önuralmat.

Jellem és hivatás.

A hivatás nagyon mélyen kapcsolódik össze az ember jellemével. Honnan van az, hogy mégis annyi törtételepálya, megunt hivatás, foglalkozás váltakozása adódik a mindennapi életben! Mert az emberek nem vagy csak kevésbé ismerik önmagukat, nincs kitartásuk, elfáradnak a harcban, egyszóval ferde, értéktelen a jellemük. Az életküzdelemben pedig legkevésbé nélkülözhető a szilárd jellem. Tudás, tehetség bizonyos életformák között nem szükséges, de nincs olyan foglalkozás, életnívó, mely a jellemet fölöslegessé tenné.

Minden élethivatás emberi közösség alapja a jellem. Mégis mondható, hogy *egyes hivatások speciálisan bizonyos jellemvonásokat tételeznek fel*. Minden jellem árnyalataiban más; a jellemvonások sajátos komplexuma egyéni karakterisztikát ad az embernek. Innen van a kellőleg nem hangsúlyozható jelensége annak, hogy az *életpályát a jellemnek megfelelően válasszuk*.

A fatalisták passzive várnak, hogy az élet „majd megmutatja, mit akar velünk.” Sajnos, az emberek nagy részét a körülmények áradata sodorja magával. Mennyivel értékesebb Széchenyi felfogása: „Csodaszép, ha egy férfi azt mondhatja magáról: azért vagyok itt, mert akarok itt lenni” (47, 46.). Aki ezt tudja mondani, abból az egyéniségből a jellemerő sugárzik. Az életút alakítására csak szilárd jellem, határozott és önálló személyiség képes. Mindenki a maga szerencséjének kövácsa, vallja a közmondás. Felelősek vagyunk azért a helyért, melyet betöltünk. Mindenki csak azon munkakörben tud jelentőset alkotni, amely hajlamainak, képességeinek megfelel.

A jellemtulajdonságok már a *hivatás megválasztásánál* döntő befolyást gyakorolnak, s a hivatáson belüli teljesítmények is bizonyos mértékben a jellemvonások függvényei. A hivatás értékes betöltésében segít az *akaraterősség, szorgalom, kitartás, pontosság, becsületesség, megbízhatóság*. Viszont a lustaság, kitartáshiány, pontatlanság, megbízhatatlanság a hivatás betöltését gátolja.

A pszichológiai vizsgálatok még nem derítették fel azt, hogy egyes hivatásokhoz speciálisan milyen jellemvonások a legmegfelelőbbek. Végeredményben *minden hivatáshoz értékelileg pozitív jellemvonások* kellenek, melyek a munkateljesítményt mennyiségileg és minőségileg emelik. A jellemtulajdonságok korrelációja sincs még tisztázva, pedig ismerete könnyebbé tenné a pályaválasztást. F. Baumgarten (4.) mutatott rá, hogy foglalkozásnál mekkora a jellemvonások szerepe. Továbbá nem a jellem, hanem az ösztön, tendencia, hajlam, vagy érdeklődésirány dominál a foglalkozás megválasztásánál, ámbár a hivatásnak való megfelelés, vagy meg nem felelés nagy részben

a jellemen fordul meg. Aki ismeri önmagát: erőnyeit és fogyatékosságát, az jellemvonásai szerint is mérlegeli, hogy valamely hivatás betöltésére képes-e, vagy képtelen. Természetesen ez már lelki magasabbrendűséget tételez fel, amiben nem játszik bele a számító érdek, a pusztá jó elhelyezkedés gondolata, a hiúság, a folytonos felfelé törtetés. Ha ezt megtennék az emberek, sokkal kevesebb lenne az élet hajótörötteinek száma. A *nevelőnek segédkezet* kell nyújtania növendékének, amikor az élet útelágazásaihoz kerül és nem tudja, merre induljon. A nevelőnek legelsősorban ismerni kell növendékét, mégpedig vagy megnyilatkozásai, vagy emberismeret útján.

Nemcsak az egyénre, hanem a társadalomra és nemzetre is kész szerencsétlenség, ha valakit nem elégit ki hivatása, vagy jellembelileg nem állja meg helyét. A felelősségteljes foglalkozások: *papi, orvosi, nevelői* hivatás nem nélkülözhetik a *legtisztább érzületet, a felelősségteljes, becsületes munkát s a legmélyebb emberszeretetet.*

Viszont a hivatás is hat a jellemre. Akik állandóan romlott egyénnel érintkeznek, azok gyanakvók, durvább lelkűekké válnak: rendőrök, fegyőrök. A *bírák* rendesen kemények, zárkóztak, határozottak, az igazság fanatikusai. A *betegápolók* jósággal, előzékenységgel, nagy emberszeretettel telnek meg a sok szenvedés láttára. *Nevelők, papok* a lelkek legjobb megértői, emberismerők. Tudománnyal, művészettel foglalkozók nyugalmat, igazságot, jóságot lehelnek. Beszélünk *papi*, tipikusan *tanári, tudós* jellemről, mely mind azt bizonyítja, hogy a foglalkozás mélyenszántó eltolódást idéz elő a jellem szerkezetében.

Megállapításaink során láttuk, hogy a jellem *befolyásolja* a hivatást, viszont a foglalkozás is *hat* a jellemre. A jellem és az élethivatás összefüggése kihat az emberi életre, s bizonyos mértékig a sors meghatározója lesz. Kis túlzással mondhatjuk, hogy az *ember sorsa jellemében rejlik*. Ez adja meg a nevelés súlypontját is: a növendékeket az erkölcsi elveknek megfelelő jellemmé kell alakítani. A jellemneveléssel a növendék jövője is a nevelő kezében van.

A „sors bona, nihil aliud“ az életküzdelemben nem jó vezéreszme. Kiforott, erős jellem kifejlesztése a fő cél. Alapelvek, erkölcsi elvek kellenek, melyeket a jellemes ember valósággá él, következetességgel és hűséggel megvalósít. A nevelés és önevelés útján el kell vezetni a növendéket az önuralomig, mert az *önmagán uralkodni tudó ember kezében tartja éltboldogságát*, be tudja tölteni élethivatását az isteni eszmék megvalósításában. Az ilyen embernek életstílusa a legnemesebb mely stílusnak meghatározója a jellem.

IV. Befejezés.

Élni annyi, mint hivatást hordozni magunkban. Mindenekelőtt önmagunk minél magasabbrendű kialakítása a kötelességünk, hogy az életet minél teljesebben és szebben élhessük meg. Talentum, születési előjog, anyagi bőség nem jelentik az élet igazi értékeit.

A boldogság vágya már bölcsőnkben benne van és koporsónkig kísér bennünket. Oly erős ez a vágyunk, hogy mindenről le tudunk mondani, de arról, legkevésbé, melyben boldogságunkat véljük megtalálni.

A boldogsághoz pedig a legbiztosabban elvezérlő út az erkölcsi magasra emelkedés útja. Erkölcsi kiválóság az élet legnagyobb értéke. De csak kemény és kitartó munkával, folytonos önlegyőzéssel és önuralommal érhető el. „Nagy lélek képes csak magát a szubjektivitásból kiragadni és az objektív értékek útján megindítani“ (9.).

Az emberi természet önösségéből kilépni nehéz, nagy erőt kíván, magasratörékvést az értékek felé. Ezt biztosítja az ember jelleme: megtisztult érzésvilága és akarateréje. A magasrendű élet az érzések, ösztönök szublimációját kívánja, erőiket egy magasabb értékű cselekvés-síkon hasznosítja.

Az akarat számára az erkölcsi maximák adják a jelzőlámpákat, melyek mellett kötelessége következetesen haladni. „A morális úton elindult egyén számára nincs végső határ, önmaga ellen vétkezés nem bűn, hanem morális érdem, *erény*“ (9.). Az életboldogságot csak az erényes lélek, csak értékes jellemvonásokkal tündöklő jellem képes elérni. A magasabbrendű életmegoldás útja a jellemkialakulás útja. E kettő el nem választható. Ezt kívánja a jellemnevelés elérni, amikor a növendéket az erkölcsi eszmék magasrendű szolgálatára vezeti.

A jellemnevelés kérdéseit összefoglalva, mondhatjuk, hogy lehetséges jellemnevelés, kezdetben külső reáhatással, majd önneveléssel.

A jellemnevelés az egyéni jellem megismerése után a fentebb vázolt eszközökkel dolgozik, hogy az nagy és nemes tettek létrehozója legyen, s betöltse az embernek rendelt legmagasabb élelhivatást: megjárja a becsület, jóság, szépség és igazság útját. Ezt az utat jelölik meg az ifjúság számára mély életbölcsességnek és gyakorlati lélekismerettel *F. W. Foerster* és *Tóth Tihamér* is. Az élet példáit sorakoztatják fel műveik. Ragyogó tollal megírt, a pedagógus lelkéért aggódó emberszeretetét lehelő sorok, melyek támaszt, védelmet, irányt jelölnek, s lármafát állítanak a veszélyes útakra, hogy az ifjúság nemes jellemének kielégítésével valóban az „élet művésze“ legyen.

V. Irodalom.

1. *Allers*: Katholische Beiträge zur pädagogischen Psychologie. 1929.
2. *Fr. Baumgarten*: Die Charaktereigenschaften. Beiträge zur Charakter- u. Persönlichkeitsforschung. I. köt. 1933.
3. *Fr. Baumgarten*: Charakter und Beruf. Jahrbuch der Charakterologie. II—III. köt. 1926.
4. *Fr. Baumgarten*: Charakterologisches im Berufe des Regulierungs-Beamten. Jahrbuch der Charakterologie. I. köt. 1924.
5. *N. Braunhausen*: L' Etude expérimentale du caractère. 1937.
6. *Boda István*: Temperamentum, karakter, értelmiség, személyiség. Magy. Psych. Szemle. II. évf. 3—4. sz., III. évf. 1—2. sz.
7. *Boda István*: A személyiség végső biopszichés jegyei. Magy. Psych. Szemle. VII. évf. 3—4. sz.
8. *Boda István*: Tervezet az érettségi vizsgálatokhoz kapcsolódó válogató értelmiségvizsgálat stb... tárgyában. Magy. Psych. Szemle. VIII. évf. 1—2. sz.
9. *Boda István*: A személyi magasrendűség kibontakozása. Szelem és Élet. II. évf. 2. sz.
10. *Boda István*: Bevezető a lélektanba. 1934.
11. *Dékány István*: Az emberi jellem alapformái. Athenaeum. 1932. 1—4. sz.
12. *Th. Elsenhans*: Charakterbildung 2. kiad. 1920.
13. *Ewald*: Temperament und Charakter. 1924.
14. *Fekete—Váradi*: Széchenyi vallomásai és tanításai. 1925.
15. *Fr. W. Foerster*: Az élet művészete. 1924.
16. *Fr. W. Foerster*: Élet és jellem. 1913.
17. *Fr. W. Foerster*: Iskola és jellem. 10. kiad. 1913.
18. *Fr. W. Foerster*: Alte und neue Erziehung. 1936.
19. *Fr. W. Foerster*: Religion und Charakterbildung. 1925.
20. *Gokler Lajos*: A jellemnevelés módja és eszközei. 1921.
21. *N. Hartmann*: Ethik. 2. kiad. 1935.
22. *P. Hüberlin*: Der Geist und die Triebe. 1924.
23. *P. Hüberlin*: Der Charakter. 1925.
24. *P. Helwig*: Charakterologie. 1936.
25. *H. Hoffmann*: Über Temperamentsvererbung. 1923.
26. *Humboldt*: Theorie der Bildung des Menschen. 1793.
27. *Imre Sándor*: Neveléstan. 1928.
28. *Jablonszky Albin*: Az ifjúság jellemének fejlődését irányító lelki momentumokról. Magy. Psych. Szemle. VIII. évf. 1—2. sz.
29. *Kempis Tamás*: Krisztus követése. IV. kiad. 1927.
30. *G. Kerschensteiner*: Charakterbegriff und Charaktererziehung. 3. kiad. 1923.
31. *Klages*: Charakterkunde. 5—6. kiad. 1928.
32. *Kornis Gyula*: A lelki élet. III. köt. 1918—20.
33. *Fr. Künkel*: Einführung in die Charakterkunde. 1928.
34. *Kretschmer*: Körperbau und Charakter. 7—8. kiad. 1929.
35. *La Rochefoucauld*: Gondolatok.

36. *M. Moers*: Schandenfreude. Zeitschrift für pädagogische Psychologie. 1930. 3. sz.
37. *Noszlopi László*: Az egyén végső tulajdonságainak kérdése. Magy. Psych. Szemle. 1935. 3—4. sz.
38. *Noszlopi László*: Jellemlátás, jellemigézés. 1935.
39. *Paulhan*: Les caractères. 5. kiad. 1922.
40. *Payot*: Az akarat nevelése. Ford. Weszely Ödön. 3. kiad. 1921.
41. *Pfländer*: Grundprobleme der Charakterologie. Jahrbuch der Charakterologie. I. köt. 1924.
42. *H. Prinzhorn*: Charakterkunde der Gegenwart. Philosophische Forschungsberichte. 11. 1931.
43. *H. Rohrer*: Kleine Einführung in die Charakterkunde. 1936.
44. *Seifert*: Charakterologie. Handbuch der Philosophie. 1929.
45. *Schütz Antal*: Karakterológia és aristotelesi metafizika. 1927.
46. *Schütz Antal*: Szent Ágoston karakterológiai jelentősége Athenaeum. 1931. 1—3. sz.
47. *Széchenyi István gróf düblingi hagyatékából*: Intelmei Béla fiához. Ford. Váradi József. 1923.
48. *Tóth Tihamér*: Jellemes ifjú, Levelek diákjaimhoz. V. köt. 1924.
49. *D. C. Troth*: Selected Readings in Character Education. 1930.
50. *E. Utitz*: Charakterologie. 1925.
51. *Várkonyi Hildebrand*: Cselekvések elemzése. Magy Psych. Szemle. VIII. évf. 3—4. sz.
52. *Várkonyi Hildebrand*: Az alázatosság új pedagógiája. Buytendijk: Erziehung zur Demut c. könyvének ismertetése. Magy. Középiskola 1936. 3—5. sz.
53. *Várkonyi Hildebrand*: Bevezetés a neveléslélektanba. 1937.
54. *Várkonyi Hildebrand*: Foerster pedagógiai rendszerének alakulása. Nevelésügyi Szemle. I. évf. 1—3. sz.
55. *Várkonyi Hildebrand*: A gyermekkor lélektana. 1938.
57. *Wagner Lilla*: Transzvertáló lelki jelenségek. Magy. Psych. Szemle. VIII. évf. 3—4. sz.
58. *H. Wallon*: Les Origines du caractère chez l' enfant. 1934.
59. *Weszely Ödön*: A korszerű nevelés alapelvei. 1935.
60. *Th. Ziehen*: Die Grundlagen der Charakterologie. Pädagogisches Magazin 1300. füz. 1930.

Tartalomjegyzék.

I. BEVEZETÉS — — — — —	3
II. A JELLEMVONÁSOK KUTATÁSA — — — — —	5
<i>Karakterológia</i> — — — — —	5
<i>A jellem értelmezése</i> — — — — —	9
<i>Alapfogalmak</i> — — — — —	12
1. Személyiség — — — — —	12
2. Vérmérséklet — — — — —	14
3. Jellem — — — — —	15
<i>Jellemvonások</i> — — — — —	18
<i>Jellemvonások és viselkedések</i> — — — — —	21
<i>Viselkedések elemzése</i> — — — — —	27
1. Aktivitás — — — — —	27
2. Passzivitás — — — — —	29
3. Alázatosság — — — — —	29
4. Káröröm — — — — —	30
5. Féltékenységg — — — — —	31
6. Dacosság — — — — —	32
7. Hazugság — — — — —	33
8. Felelősségérzet — — — — —	34
9. Megbízhatóság — — — — —	35
10. Engedelmeség — — — — —	36
11. Öntudatosság — — — — —	38
12. Önuralom — — — — —	38
13. Állhatatosság — — — — —	39
14. Zsugoriság — — — — —	40
15. Könnyelműség — — — — —	40
16. Pesszimizmus — — — — —	41
III. PEDAGÓGIAI VONATKOZÁSOK. — — — — —	42
<i>Erkölcsei és pedagógiai jellemfogalom</i> — — — — —	42
<i>Jellemnevelés</i> — — — — —	44
<i>A jellemnevelés tényezői</i> — — — — —	53
<i>Jellem és hivatás</i> — — — — —	61
IV. BEFEJEZÉS — — — — —	63
V. IRODALOM — — — — —	64

Életrajz.

Komáromban 1913. április hó 21.-én születtem. Az elemi és polgári iskolai tanulmányaimat a monori róm. kat. elemi iskolában és az áll. polg. leányiskolában végeztem. Az 1927. év szeptemberében a soproni Szent Orsolya-rendi Tanítóképző első osztályába kerültem, mely Intézetnél 1932-ben tanítói oklevelet nyertem. Ugyanaz év szeptemberében beiratkoztam a szegedi Polg. Isk. Tanárképző Főiskola matematika-természettan-testnevelés szakcsoportjára rendes hallgatónak, s ezzel egyidejűleg a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem matematika-természettudomány karára rendkívüli hallgatónak. 1933—1936-ig a budapesti Angolkisasszonyok Katolikus Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolájának rendes és a Magyar Kir. Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészettudományi karának rendkívüli hallgatója voltam. Ugyanott szereztem meg a polgári iskolai tanári okleveletem 1936. év júniusában. Az 1934—35. évben magánúton elvégeztem a leánygimnázium V—VIII. osztályát és az 1935. év júniusában a budapesti Szent Orsolya-rendi Szent Angela leánygimnáziumban érettségi bizonyítványt nyertem. Az 1936. év szeptemberében beiratkoztam a Magyar Kir. Ferencz-József Tudományegyetem bölcsész-, nyelv- és történettudományi karára, mint Apponyi-kollégiumi tag, filozófia-pedagógia szakos tanítóképző-intézeti tanárjelöltnek, ahol tanítóképző-intézeti tanári okleveletem 1938. év májusában kaptam meg.

Doktori értekezésem anyagát a Magyar Kir. Ferencz József-Tudományegyetem Pedagógia-Lélektani Intézetében gyűjtöttem és dolgoztam fel Dr. Várkonyi Hildebrand egyet. ny. r. tanár Úr irányítása szerint, akinek e helyen is hálás és tiszteletteljes köszönetet mondok.

XB

78875

